

Utjecaj obiteljskog odgoja i vjere u prevenciji rizičnih ponašanja djece

Maretić, Hana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:760000>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-07-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET SPLIT
DIPLOMSKI TEOLOŠKO-KATEHETSKE STUDIJE

HANA MARETIĆ

UTJECAJ OBITELJSKOG ODGOJA I VJERE U PREVENCIJI
RIZIČNIH PONAŠANJA DJECE

DIPLOMSKI RAD
iz Religiozne pedagogije i Katehetike
kod izv. prof. dr. sc. Jadranke Garmaz

Split, 2020

Sadržaj:

1. RAZVOJ RIZIČNIH PONAŠANJA DJECE	5
1.1. Pojmovno određenje rizičnih ponašanja djece	5
1.2. Čimbenici nastanka rizičnih ponašanja	7
1.2.1. Biološki čimbenici nastanka rizičnih ponašanja.....	7
1.2.2. Vanjski utjecaji na razvoj ponašanja.....	9
1.3. Oblici poremećaja ponašanja	13
1.3.1. Internalizirana ponašanja ili pasivna	13
1.3.2. Pretežito aktivni (eksternalizirani) poremećaji u ponašanju.....	15
2. OBITELJ - TEMELJNA JEDINICA DRUŠTVA.....	19
2.1. Pojmovno određenje braka i obitelji.....	19
2.2. Obitelj kao odgojna zajednica	20
2.3. Roditelji kao odgojitelji.....	23
3. RIZIČNA I ZAŠTITNIČKA ULOGA OBITELJI U RAZVOJU DJETETOVA PONAŠANJA	26
3.1. Uloga obiteljskih odnosa i obiteljskih prilika na rizična ponašanja djece.....	26
3.1.1. Uloga komunikacije u obitelji	26
3.1.2. Uloga nepotpune obitelji.....	28
3.1.3. Visoka razina konflikta u obitelji.....	30
3.2. Uloga odgojnih postupaka roditelja	33
3.2.1. Uloga ranog odnosa roditelja i djeteta.....	33
3.2.2. Stilovi roditeljstva	34
3.2.3. Uloga discipline u odgoju djeteta.....	36
4. VJERSKI ODGOJ DJECE KAO ZAŠTITNI ČIMBENIK RIZIČNIH PONAŠANJA	40
4.1. Brak i obitelj u Božjem naumu	41
4.1.1. Biblijski govor o obitelji	41
4.1.2. Obitelj u dokumentima Crkve.....	42
4.2. Vjerski odgoj djece u obiteljskom okruženju.....	44
4.2.1. Odgoj i stvaranje slike o Bogu	44
4.2.2. Uloga molitve i euharistije u razvoju vjere djeteta	46
4.2.3. Odgoj u kršćanskoj obitelji	48
4.2.4. Odgoj za vrline i vrednote	50
4.2.5. Nasljedovanje uzora - Krist središte moralnog odgoja.....	53
ZAKLJUČAK.....	56
BIBLIOGRAFIJA	58

Uvod

„Da bismo izgradili dobru kuću, potrebni su nam dobri temelji. Tako je i u životu, jer mnogo lakše će nam biti izgraditi kvalitetan život ako imamo pomoć onih koji su naš život počeli graditi od temelja. Zbog toga možemo reći da je obitelj čini velik utjecaj na život čovjeka od njegova rođenja pa sve do smrti.“¹ Djeca se ne rađaju kao prazna ploča. Donose na svijet jedinstveni temperament koji je u većoj ili manjoj mjeri podložan oblikovanju. Dijete će se naći tijekom odrastanja pod utjecajem mnogih ljudi, uključujući vršnjake, učitelje i rodbinu, no glavni odnos u životu djeteta je onaj koji ima s roditeljem, to je odnos koji sadrži najviše povjerenja i postojanosti. Roditelj je taj koji je uvijek tu da preoblikuje životno iskustvo, vodi dijete kroz opasne putove života i pomogne da se dijete izgradi u emocionalno zdravu osobu. U moru raznolikosti i osobnosti svakog djeteta, postoje djeca s kojom se "teže izlazi na kraj", za koju možemo reći da imaju neki oblik rizičnih poremećaja u ponašanju. Brojni su razlozi zbog kojih djeca usvajaju obrasce rizičnih ponašanja.

Ovom radu pokušat će se dati definicija rizičnih ponašanja djece, te će se nastojati prikazati neke od rizičnih čimbenika koji potiču takva ponašanja, a budući da je obitelj primarno okruženje djeteta, osobito će se usmjeriti na važnost i ulogu obitelji u oblikovanju ispravne osobnosti djeteta i njegovog ponašanja. Te ujedno kako ona može djelovati kao zaštitni i rizični čimbenik rizičnog ponašanja djeteta

U prvom dijelu rada progovorit ćemo o samom pojmu rizičnih ponašanja ili poremećaja u ponašanju, o mogućim čimbenicima koji pospješuju njihov razvoj te o samoj podjeli najčešćih poremećaja u ponašanju djece.

U drugom dijelu rada, naglasak će se staviti na obitelj kao temelju jedinicu društva. Obitelj je mjesto gdje započinje proces ljudskog razvoja i oblikovanja. Obitelj kao mjesto gdje dijete upoznaje druge ljude, uspostavlja prve kontakte te prihvaća načine i razvija navike kulturnog ponašanja.

U trećem dijelu rada dotaknuti ćemo se utjecaja obitelji na razvoj rizičnih ponašanja djece. Najprije ćemo progovoriti kako različite obiteljske strukture i skladni obiteljski odnosi mogu odmoći, odnosi pripomoći djetetu, da zajednički i samostalno prevladaju rizične izazove, i da razviju svoje pune potencijale. Zatim ćemo se osvrnuti na samu odgojnu funkciju obitelji,

¹Usp. <https://www.glas-koncila.hr/mladi-znaju-da-je-obitelj-na-prvom-mjestu/> (viđeno 15.10.2019.)

od toga kako pojedini odgojni stil, kvaliteta ranog odnosa između roditelja i djeteta, može bilo pozitivno ili negativno utjecati na razvoj djetetovog ponašanja. I u zadnjem dijelu rada ćemo se usredotočiti na to kako vjera obitelji snažno utječe na usađivanje moralnih vrednota u djeteta, kao prevencija rizičnih ponašaja.

1. RAZVOJ RIZIČNIH PONAŠANJA DJECE

1.1. Pojmovno određenje rizičnih ponašanja djece

„Za ponašanje se može reći da je individualan i socijalan oblik funkcioniranja u socijalnim situacijama.“² Danas se susreće sve više djece koja se ponašaju suprotno od onoga što se očekuje u njihovim godinama. Što mnoge roditelje stavlja pred problem kojeg nerijetko ne mogu riješiti, bilo da se odnose prema djetetu s ljubavlju ili strogim odgojnim metodama. Zbog toga se danas vrši sve više istraživanja na ovu temu pri čemu postaje jasnije da su poremećaji u ponašanju prisutniji nego što se to ranije mislilo.

Zbog složenosti prirode termina rizičnih ponašanja djece i mladih, stručnjaci koji tu pojavu nastoje definirati i klasificirati susreću se brojnim teškoćama i nedoumicama. Za taj termin danas se više koriste i neki drugi nazivi poput: poremećaji u ponašanju, psihosocijalne smetnje, asocijalno ponašanje, društveno neprihvatljivo, devijantno, delikventno ponašanje, socijalna integracija, poremećaji emocija i ponašanja, abnormalno ponašanje.³

Budući da smo rekli da ne postoji univerzalna definicija poremećaja u ponašanju, autori se služe pregrštom različitih definicija kojima pokušavaju objasniti što su to poremećaji u ponašanju. Naravno, postoje neke od najčešće korištenih kojima se autori služe. Tako „N. Myscher prema Koller – Trbović pod pojmom poremećaja u ponašanju razumijeva ponašanja koja su s obzirom na specifično vrijeme, kulturu i očekivane norme odstupajuća, koja se ne mogu prevladati bez posebne pedagoško terapijske pomoći.“⁴ Terezija Dobrenić i Vlasta Podrugač su donijele definiciju pod kojom smatraju da „pojam poremećaji u ponašanju je skupni naziv za sve pojave biološke, psihološke i socijalne geneze koje pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost te ujedno štetno i opasno djeluju na druge pojedince i društvene organizacije - obitelj, dječje ustanove, školu užu i širu zajednicu.“⁵ Slijedeća prihvaćena definicija je Slobodana Uzelca. On smatra da rizična ponašanja su ona

² BAŠIĆ, Josipa, KOLER – TRBOVIĆ, Nives, UZELAC, Slobodan, *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: Pristupi i pojmovna određenja*, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2004. str. 9.

³ Usp. BOUILLET, Dejana, UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, Školska knjiga, Sveučilište u Zagrebu, 2007., str. 124.

⁴ Isto, str. 124. - 125.

⁵ BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 130.

ponašanja koja se razlikuju od uobičajenog ponašanja većine mladih neke određene sredine. Te da su takva ponašanja osim što su štetna i opasna za osobu koja se tako ponaša istovremeno su opasna i za njezinu širu okolinu, te ujedno zahtijevaju društvenu ili stručnu pomoć zbog uspješne socijalne integracije takve osobe.⁶

Svakako možemo reći da je riječ o ponašanjima kojima djeca i mladi čine određene teškoće, bilo samima sebi ili drugim osobama ili zajednici. Takva ponašanja gotovo uvijek za sobom povlače negativne posljedice na obrazovno i radno postignuće djeteta, na njegovo socijalno i ukupno ponašanje i funkcioniranje.⁷

Iako svaka osoba može u određenom razdoblju života manifestirati poremećaje u ponašanju o određenoj situaciji i kontekstu, ne mora se svako ponašanje tretirati kao poremećeno, već se ono može smatrati dijelom neke razvojne faze kroz koju čovjek prolazi.⁸ Zbog toga je često odrediti je li neko problematično ponašanje znak pojave poremećaja ili samo karakteristika neke teške, ali prolazne razvojne faze.⁹ Poremećaji u djetinjstvu definiraju se na temelju utvrđivanja koliko odstupaju od normalnog razvoja. Jedan od najčešćih kriterija za definiranje normalnosti koristi se ono što je prisutno kod većine djece određene dobi, premda treba naglasiti da na ranom uzrastu je teško razlikovati probleme ponašanja od različitih oblika ponašanja koja mogu biti izazovna za okolinu, a za koje možemo reći da su još uvijek dobno prikladna.¹⁰ Razvoj poremećaja u ponašanju djece i mladih razvoja se najčešće od blagih i neprimjetnih prema težim i opasnijim, naravno, uvijek postoje i moguća su odstupanja od tog pravila. Ujedno različite vrste poremećaja ponašanja mogu biti međusobno povezana uzrocima i posljedicama. Najčešće je riječ o problemima u ponašanju koji se počinju očitovati u kući, obitelji pa se šire preko vrtića i škole prelazeći na vršnjake i širi društveni kontekst.¹¹

⁶ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 130.

⁷ Usp. *Isto*, str. 130.

⁸ Usp. <https://www.nakladaslap.com/public/docs/knjige/psih%20osnove%201.pdf>, (viđeno 12.11.2019.)

⁹ Usp. ŽIVČIĆ-BEĆIREVIĆ, Ivanka - SMOJVER-AŽIĆ, Problemi u ponašanju predškolske djece prema procjeni roditelja i odgojitelja, u: *Psihologijske teme*, 12 (2003), br.1., str. 64.

¹⁰ Usp. *Isto*, str. 64.

¹¹ Usp. BAŠIĆ, Josipa, KOLER – TRBOVIĆ, Nives - UZELAC, Slobodan, *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: Pristupi i pojmovna određenja*, str. 83.

1.2. Čimbenici nastanka rizičnih ponašanja

Budući da postoji cijeli niz čimbenika koje susrećemo i koji sudjeluju u procesu nastanka rizičnih ponašanja, te zbog same složenosti pojma, nemoguće je imati jedinstven pristup u njegovu objašnjenju. Postoji tako mnoštvo teorija koje pokušavaju dati jedinstven odgovor na to pitanje. Zbog velikog broja teorija ovdje ćemo navesti samo neke od najzastupljenijih.

1.2.1. Biološki čimbenici nastanka rizičnih ponašanja

Naslijeđe

Prema teoriji naslijeđa, psihičke i fizičke osobine koje su nasljedne jedan su od glavnih uzroka poremećaja ponašanja. Smatra se da je sklonost problematičnom ponašanju nasljedna osobina, što se opravdava činjenicama da se u nekim obiteljima iz generacije u generaciju pojavljuje sklonost rizičnom ponašanju. Neka od provedenih istraživanja obitelji, blizanaca i posvojene djece pružaju dokaze o postojanju genetske osnove psihopatije.¹² „Rezultati takvih istraživanja su pokazali da se veći dio zajedničke okolinske varijance u predviđanju dimenzije emocionalne otuđenosti ne može pripisati posebnim okolinskim faktorima koji su povezani s dimenzijom antisocijalnog ponašanja, što pokazuje da isti okolinski faktori različito mogu doprinjeti razvoju antisocijalnog ponašanja i emocionalne otuđenosti.“¹³ Jedna od teorija o naslijeđu je i ona po kojoj važnu ulogu u razvoju rizičnih ponašanja imaju i kromosomi. Prema mnogim znanstvenicima postoji mišljenje da poremećeni raspored kromosoma doprinosi razvoju pojedinih osobina koje su povezane s poremećajima u ponašanju. No kritika ovih istraživanja je u tome što ni jedno istraživanje nije dalo rezultate sa 100%-nom vjerojatnošću o povezanosti poremećaja u ponašanju i naslijeđa.¹⁴

¹² Usp. SOKIĆ, Katarina, Biološki i psihosocijalni čimbenici razvoja psihopatije, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, 26 (2018.), br. 1., str. 101.

¹³ *Isto*, str. 101.

¹⁴ Usp. MARTINJAK, Davorka – ODELJAN, Renata, *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delikvencije*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2016. str. 12. - 13.

Inteligencija i temperament

Prema teoriji inteligencije uzrok rizičnog ponašanja se vidi u smanjenoj intelektualnoj sposobnosti.¹⁵ „Tako su neka istraživanja o povezanosti osoba s delikventnim ponašanjem i inteligencijom su pokazala da osobe s poremećajima u ponašanju, osobito delikventi pokazuju najslabije rezultate u usporedbi s općom populacijom.“¹⁶ Naravno činjenica je da inteligencija ne djeluje direktno ni nezavisno od cjelokupne strukture ličnosti, već snižene intelektualne sposobnosti mogu postati faktor koji neće direktno uvjetovati, ali može dati svoj doprinos neprihvatljivom ponašanju.

Razvoj ličnosti

Prema ovoj teoriji sklonost prema poremećenom ponašanju postoji u svakom od nas, razlika je u tome što kod većine one ostaju potisnute. Većina djece savlada negativne impulse, ali neki im podlegnu i realiziraju ih u stvarnosti. Važnu ulogu u manifestaciji tih impulsa ima superego, koji ima funkciju savjesti, internaliziranog kontrolnog ponašanja i njegovog usklađivanja sa zahtjevima okoline.¹⁷ Naši urođeni nagoni se u procesu socijalizacije neki impulsi se usmjeravaju i prilagođavaju prema društveno najpoželjnijima, a neki se samo potiskuju. I najčešće ti potisnuti u nekim nepovoljnim situacijama se ponovno javljaju i manifestiraju kroz infantilne načine zadovoljavanja potreba.¹⁸ Iz svega ovoga proizlazi ponašanje koje je karakteristično za osobe s poremećajima u ponašanju, koje se prije svega očituje u nemogućnosti odgode zadovoljenja potreba, gdje je vidljiva težnja da se pod svaku cijenu zadovolje vlastiti impulsi, bez obzira na posljedice koje iz takvog ponašanja proizlaze.¹⁹ Doprinos ove teorije je u tome što je naglašena važnost djetetovih najranijih iskustava za njegov budući razvoj i ponašanje, gdje je vidljivo da unutarnji konflikti su važni za sve poremećaje. Iako ideje o dinamizmu konflikta nisu možda u potpunosti točne, prihvatljivo je mišljenje da poremećaj može biti dodatno pojačan stresom i konfliktom s kojim se osoba nije u stanju nositi.²⁰ Jer činjenica je da naše ponašanje može biti ogledalo nekih naših unutarnjih procesa kojih nismo svjesni.

¹⁵ Usp. MARTINJAK, Davorka – ODELJAN, Renata, *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delikvencije*, str. 14.

¹⁶ SHAPIRO, E. Lawrence, Malo prevencije. *Kako roditelji mogu spriječiti probleme u ponašanju i emocionalne probleme djece*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2002., str. 45.

¹⁷ Usp. LEBEDINA – MAZONI, Marija, *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*, Naklada Slap, Zagreb, 2007., str. 18.

¹⁸ Usp. *Isto*, str. 18.

¹⁹ Usp. *Isto*, str. 18.

²⁰ Usp. *Isto*, str. 18. – 19.

1.2.2. Vanjski utjecaji na razvoj ponašanja

Vršnjaci

„Rizična ponašanja djece predstavljaju širok spektar ponašanja počevši od relativno beznačajnih ponašanja kao što su vikanje, psovanje, izmjenjivanje agresije pa sve do težih oblika ponašanja kao što su krađe, nasilničko ponašanje, zlouporaba sredstava ovisnosti itd.“²¹

„Iako je obiteljsko okruženje temeljni kontekst unutar kojeg djeca stvaraju predodžbe o interpersonalnim odnosima, svijet vršnjaka je važno socijalno okruženje u kojem dijete živi i razvija se. U vršnjačkoj grupi mladi nalaze potrebnu potporu za svoje interese, motive, stajališta te pogled na život.“²² U skupini vršnjaka putem prihvaćenosti dijete zadovoljava potrebu za pripadanjem, a u odnosu s jednim prijateljem zadovoljava potrebu za bliskošću. Stoga mnogi teoretičari ističu popularnost i prijateljstvo kao dvije temeljne dimenzije vršnjačkih odnosa.²³ Popularnost je vezana uz prihvaćanje djeteta od vršnjaka i predstavlja jednosmjernan odnos, dok je prijateljstvo uzajaman dvosmjernan odnos koji je odraz iskustva između dva pojedinca. Utjecaj prijateljstva na razvoj djeteta nije direktan već posredan. Socijalni procesi koji se razvijaju u komunikaciji s prijateljem potiču kognitivni i socijalni razvoj. Pozitivna interakcija, razmjena ideja i mišljena stvara aktivan odnos koji potiče razvoj socijalnih vještina. Djeca koja imaju uzajamnog prijatelja pokazuju altruistično ponašanje, dok djeca koja nemaju recipročnog prijatelja sklonija su agresivnijem ponašanju.²⁴

Mjera popularnosti određena je odnosom grupe prema djetetu, koja se opisuje pomoću dimenzija prihvaćanja i odbijanja. Postoji pet kategorija djece s obzirom na socijalni status; popularno dijete, odbačeno dijete, zanemareno dijete, kontroverzno dijete i prosječno dijete. Dijete koje je odbačeno ili zanemareno u usporedbi s prosječnim ili popularnim djetetom je hiperaktivnije, agresivnije i češće pokazuje delikventno ponašanje. Budući da vršnjake ne doživljavaju kao prijatelje osjetljivija su na stres, i sklonija izražavanju negativnih emocija.²⁵

²¹ BOUILLET, Dejana- UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 66.

²² JEĐUD, Ivana - NOVAK, Tihana, *Provođenje slobodnog vremena djece i mladih*, u: *Revija za sociologiju*, 38 (2006)., br. 1–2., str. 77.

²³ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, Naklada Slap, Zagreb, 2006., str. 59.

²⁴ Usp. *Isto*, str. 59.

²⁵ Usp. *Isto*, str. 61.

Možemo zaključiti da u razdoblju rane adolescencije sve veći utjecaj na razvoj djece imaju vršnjaci i prijatelji, pa tako i u smislu uključivanja u delikvente aktivnosti. No unatoč tome što se u razdoblju rane adolescencije povećava podložnost pritiscima grupe vršnjaka, a slabi oslanjanje na mišljena roditelja, adolescenti se razlikuju s obzirom na to koliko su podložna utjecaju drugih. Istraživanja su pokazala „da djeca često biraju prijatelje sličnog ponašanja, tj. one koji su odgajani na sličan način. Po tome su roditelji modeli ponašanja svojoj djeci, te djeca prihvaćaju roditeljske standarde i vrijednosti i prenose ih na druge.“²⁶

Stoga kvalitetan odgoj može biti važni čimbenik zaštite od eventualnog lošijeg utjecaja skupina vršnjaka na razvoj problematičnog ponašanja djece. Budući da je obiteljsko okruženje temeljni kontekst unutar kojeg djeca stvaraju predodžbe o interpersonalnim odnosima i razvijaju obrasce socijalnih interakcija detaljnije ćemo proučiti njezin utjecaj na razvoj djeteta u trećem dijelu rada.

Mediji

Današnje vrijeme okarakterizirano je mnogobrojnim promjenama u društvu. Vrijeme u kojem živimo obilježeno je mnogobrojnim mogućnostima informiranja i obrazovanja, od radija, televizije i u najnovije vrijeme interneta. Stoga mediji zauzimaju jednu od bitnih uloga u životu čovjeka. Danas mediji nisu samo sredstva pomoću kojeg dolazimo do velikog broja informacija i podataka koji olakšavaju naše komuniciranje, oni ujedno stvaraju socijalnu okolinu i postaju dio prirodnog okruženja. Budući da su djeca od najranije dobi izložena medijima, mediji imaju veliki utjecaj na djetetov odgoj i obrazovanje.²⁷ Zbog velike količine različitih medija utjecaj njihov je neprimjetan i brz, ali ujedno i snažan.²⁸ Zbog toga su mediji danas jedan od važnih i nezaobilaznih čimbenika u socijalizaciji djeteta, osobito televizija i mobitel.

„Mediji u velikoj mjeri utječu na dječja ponašanja, sredstvo su u informiranju, formiranju, prenošenju vrijednosti, stvaranju vizije svijeta i života, oblikovanju životnih stilova i identiteta.“²⁹ Imaju ambivalentnu ulogu u suvremenoj odgojnoj paradigmi jer su s jedne strane

²⁶ ĐURAN, Antonija - KOPRIVNJAK, Diana - MAČEK, Nataša, Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi, u: *Communication Management Review*, 04 (2019)., br. 01, str. 273.

²⁷ Usp. *Isto*, str. 272.

²⁸ Usp. ĐURAN, Antonija - KOPRIVNJAK, Diana - MAČEK, Nataša, Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi, str. 272.

²⁹ MANDARIĆ, Valentina, Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih, u: *Bogoslovska smotra*, 82 (2012)., str. 133.

obrazovno-informativnog karaktera, dok s druge strane poprimaju oblik manipuliranja i indoktrinacije, posebice kod djece i mladih.³⁰ „Zbog važnosti koju oni imaju u društvu i moći koju posjeduju, javljaju se pozitivne i negativne posljedice tog djelovanja.“³¹ S jedne strane omogućuju djeci da razumiju globalna pitanja poput ratova, bolesti, gladi, siromaštva i slično, promoviraju kulturnu različitost i podučavaju toleranciju, dok s druge strane, virtualni svijet koji se naveliko razlikuje od realnog svijeta, može stvoriti rizike posebno za psihološki i fizički razvoj.³² Također putem medija djeca i mladi svakodnevno su izloženi različitim scenama nasilja, kako fizičkoga tako verbalnoga.

Positivnu korelaciju između duže izloženosti sadržajima nasilja u medijima i konkretnog ponašanja potvrđuju brojna istraživanja. Razlikuju se, prema istraživanjima, tri ključna učinka koji proizlaze iz odnosa televizije i nasilja: 1) dugo izlaganje scenama nasilja, može stvoriti agresivnost u djece 2) dugo izlaganje nasilju može imati za posljedicu neosjetljivost na stvarno nasilje koje ih okružuje kao i na patnju drugih: 3) djeca izložena gledanju nasilničkog ponašanja na ekranima mogu doživljavati visoki stupanj nasilja i opasnosti u okruženju u kojemu se nalaze, što može dovesti do obrambenog stava ili stereotipnog ponašanja prema drugima.³³

Nasilno ponašanje koje se u medijima prikazuje na naslovnica, televizijskim ekranima može dovesti do toga da dijete počne oponašati devijantno ponašanje. Mladi novi prostor za nasilničko izražavanje i ponašanje pronalaze u virtualnom svijetu. Novi oblik izražavanja nasilničkog ponašanja danas je poznatiji pod nazivom elektroničko zlostavljanje ili cyber-bullying. On se razlikuje samo u korištenju sredstava kojima se ono ostvaruje. Mnogi adolescenti i mladi upuštaju se u virtualno nasilje jer je to način koji omogućuje anonimnost.³⁴

Slobodno vrijeme

Slobodno vrijeme može se definirati prostor pomoću kojega se može omogućiti zadovoljavanje različitih potreba kao što su igra, zabava, učenje novih znanja i vještina, gradnja važnih odnosa, osnaživanje i mnogi drugi. Socijalni nadzor odrastanjem polako popušta, a bogatstvo aktivnosti kojima se djeca bave se sve više širi. Ta činjenica predstavlja istovremeno

³⁰Usp. MILIŠA, Zlatko - ZLOKOVIĆ, Jasmina. *Odgoj i manipuliranje u obitelji i medijima*, Markom, Zagreb, 2008., str. 131.

³¹ ĐURAN, Antonija - KOPRIVNJAK, Diana - MAČEK, Nataša, Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi, str. 274.

³² Usp. MILIŠA, Zlatko - ZLOKOVIĆ, Jasmina. *Odgoj i manipuliranje u obitelji i medijima*, str. 279.

³³ Usp. MANDARIĆ, Valentina Blaženka, Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih, str. 136.

³⁴ Usp. *Isto*, str. 136.-137.

u sebi čimbenik dvostrukog značenja: slobodno vrijeme može biti prostor razvoja osobnosti, ali i rizični čimbenik za pojavu socijalno neprihvatljivih oblika ponašanja. Potrebe koje su se prije zadovoljavale u obitelji u adolescenciji se zadovoljavaju u krugu vršnjaka, jer u razdoblju adolescencije vršnjaci postaju važnijima od obitelji. Mladi među svojim vršnjacima nalaze potrebnu potporu za svoje stavove, interese, motive, poglede na život. Zbog svega toga, suvremena literatura koja se bavi djecom i mladima s poremećajima u ponašanju i onima u riziku, na slobodno vrijeme gleda kao značajno područje u kojem se javljaju brojni rizici za razvoj poremećaja u ponašanju, ali i načini za prevenciju, rano otkrivanje i djelovanje stručnjaka.³⁵ Kod djece i mladih koji imaju poremećaj u ponašanju, aktivnosti u slobodno vrijeme su neorganizirane. Socioekonomski status roditelja, njihova nedovoljna skrb i slaba inicijativa nerijetko dovode takve mlade u stanje dosade koju razbijaju delinkventnim ponašanjem.³⁶ Djeca često dođu pred problem da nemaju dovoljno mašte i znanja da svoje slobodno vrijeme organiziraju na ispravan način pa ono postaje prostor u kojem je dosadno, monotono što dovodi do bijega u problematična ponašanja.

Djeca i mladi iz skupine institucionalne dijagnostike uglavnom pokazuju problematična ponašanja i u sferi slobodnog vremena i to kroz različite oblike ovisničkih i nasilnih ponašanja u društvu vršnjaka.³⁷ Slobodno vrijeme kod te skupine može predstavljati faktor rizika za daljnje pojavljivanje neprihvatljivog ponašanja, ali s druge strane, slobodno vrijeme ima i svoju razvojnu – preventivnu ulogu u životu mladih. Tada slobodno vrijeme ispunjava svoju osnovnu svrhu, uz adekvatno vođenje, sudjelovanjem u, organiziranim slobodnim aktivnostima, gdje mladi ostvaruju sebe i razvijaju svoje sposobnosti te se osposobljavaju za produktivno korištenje slobodnog vremena.

³⁵ Usp. JEĐUD, Ivana, NOVAK, Tihana, Provođenje slobodnog vremena djece i mladih s poremećajima u ponašanju – kvalitativna metoda, u: *Revija za sociologiju*, 37 (2006)., br. 1. – 2., str. 77.

³⁶ KOŠČAK, Marjana, Prevencije poremećaja u ponašanju prema don Boscovu modelu, u: *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, 34 (2012), br. 1. str. 77.

³⁷ Usp. <https://blog.dnevnik.hr/ivancerovac/2008/03/1624312687/provođenje-slobodnog-vremena-djece-i-mladih-s-poremećajima-u-ponasanju-kvalitativna-metoda-vi.html> (viđeno 13.11.2019)

1.3. Oblici poremećaja ponašanja

Budući da se da se isprepleću na najrazličitije načine i često prelaze jedan u drugi različite oblike poremećaja u ponašanju u mladim ljudima teško je razgraničiti. Iako je nemoguće nabrojati sve oblike manifestiranja poremećaja u ponašanju postoji uobičajena podjela na aktivne (eksternalizirane) i pasivne (internalizirane) oblike, jer isto dijete može manifestirati i jedne i druge oblike ponašanja. Učestalost manifestiranja pojedinih ponašanja djevojčica i dječaka ovisi o dobi, iako su aktivni oblici poremećaja u ponašanju češći u dječaka, a pasivni oblici u djevojčica.³⁸ S obzirom da je nemoguće nabrojati sve poremećaje ponašanja nastavku rada iznijet ćemo one koji se najčešće manifestiraju u djece i mladih.

1.3.1. Internalizirana ponašanja ili pasivna

Plasljivost

Plasljivost je u ranom djetinjstvu normalna pojava, jer u određenoj fazi emocionalnog razvoja sva se djeca više manje boje mraka, nepoznatih osoba, samoće i drugih situacija. Do poremećaja u ponašanju dolazi ako osjećaj straha ili uplašenosti nije proporcionalan uzroku ili ako s objektom straha nije ni u kakvom odnosu. U prvim godinama školovanja plasljivost je jednako česta kod dječaka i djevojčica. „Kako se dijete razvija taj poremećaj se u dječaka pomalo gubi, a u djevojčica ostaje jednako čest ili postaje češći. S druge strane, dječaci su do puberteta jednako povučeni kao i djevojčice do puberteta, a zatim povučenost ima tendenciju porasta kod djevojčica što se uočava već oko desete godine života.“³⁹ Plasljivost je znak da se dijete ili mlada osoba osjeća ugroženo, da je njihovo samopouzdanje vrlo slabo, što bi zapravo značilo da dijete ne vjeruje u mogućnost vlastite afirmacije, da se ne usuđuje izraziti vlastitu osobnost. Plasljivost djeteta u školskoj dobi, remeti njegovo socijalno funkcioniranje, što se često vidi u odražava u slabim školskim postignućima, slabom motivacijom za učenje, lošom uključenosti u društveni život vršnjaka. Dok u mladenačkoj dobi plasljivost se najčešće očituje zbog javnih nastupa, ispitnih situacija, uspostavljanju kontakta s drugim ljudima.⁴⁰

³⁸ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 187.

³⁹ MAGLICA, Toni - DŽAKO, Petra, Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolcima, u: *Školski vijesnik: časopis za teorijsku pedagogiju i znanost*, 65 (2016), br.4., str. 562.

⁴⁰ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 196.

Povučenost

„Povučenost je pojam koji označava sklonost pojedinca da se povlači u sebe i izbjegava socijalne kontakte.“⁴¹ Dijete koje je povučeno suzdržano je u iskazivanju emocija, primjećuje se kontroliranost u ponašanju, a na kritike i neuspjehe je osjetljivo. Povučenost često karakterizira ponašanje koje je uglavnom mirno, tiho, često je takva osoba sama, koja puno mašta, igru često napušta nezadovoljna. „Postoje dva tipa povučivosti: genetski uvjetovana povučivost koja je dio nečijeg temperamenta te se na nju ne može puno utjecati, te stečena povučivost koja je rezultat okolnih odgojnih utjecaja ili otežavajućih karakteristika djeteta.“⁴² Takve osobe kasnije su često usamljenije, jer su uglavnom socijalno nevješte u uspostavljanju socijalnih odnosa. Njih se često opisuje kao introverte, depresivne, neprijateljski raspoložene prema drugima. Budući da se povučivost očituje u krugu vršnjaka, povučena djeca često postaju žrtve nasilničkog ponašanja svojih vršnjaka.⁴³

Nemarnost i lijenost

Nemarnost označava pasivno ponašanje i neodgovoran odnos prema radnim navikama. Prihvatajući svoju odgovornost i izvršavajući obveze, dijete će razviti unutarnju motivaciju i razumjeti da do uspjeha najčešće dovodi trud i zalaganje. Svakako treba imati na umu da i posljedice neuspjeha mogu imati motovirajući učinak, no neka djeca se ne osjećaju dovoljno sigurnima da bi se sa neuspjehom suočila na konstruktivan način. Zbog toga učestali neuspjesi mogu ostaviti dubok trag i nepovoljno djelovati na razvoj samopuzdanja i motivaciju da daljnji rad, što dovodi do nemarnosti.⁴⁴ Ono se može uočiti već u djece preškolske dobi, takva djeca često pokazuju lijenost, bez inicijative su, ne prihvaćaju nikakve aktivnosti, u svemu očekuju poticaj i pomoć drugih osoba, sve rade preko volje, površno.

Nemarnost se najviše očituje u školskoj dobi jer djeca se tu prvi put suočavaju s ozbiljnijim zahtjevima. Takvi učenici uče pod prisilom, zaboravljaju domaće zadaće, nestrpljivi su, mrzovoljni, brzo gube svako zanimanje.⁴⁵ Upravo takvo ponašanje pridonosi lošem školskom uspjehu, koje još više rezultira smanjenjem motivacije za učenjem. U adolescenciji nemarnosti vodi u ravnodušnost prema osnovnim vrijednostima života, u nedostatak zanimanja za bilo kakvu korisnu i produktivnu aktivnost.

⁴¹ Usp. BOUILLET Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 96.

⁴² <https://vrtic-suskalica-zadar.hr/povuceno-dijete.html> (viđeno 14.12.2019)

⁴³ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 197

⁴⁴ Usp. *Isto*, str. 197.

⁴⁵ Usp. *Isto*, 197. - 198.

1.3.2. Pretežito aktivni (eksternalizirani) poremećaji u ponašanju

Nediscipliniranost

Nedisciplinirano ponašanje obuhvaća manifestacije ponašanja koje su više ili manje izravno povezane s ne priznavanjem odgojnog autoriteta ili uz aktivno suprostavljanje autoritetu. Radi se o aktivnoj ili pasivnoj neposlušnosti koja može biti rezultat otpora, neprihvatanja svih ili sasvim određenih autoriteta. U prirodi je svakom djetetu da ponekad remeti disciplinu, a o poremećaju se govori kada takvo ponašanje dijete pokazuje kroz dulje razdoblje i kada takvo ponašanje remeti njegovo socijalno funkcioniranje. Takva djeca su većinom tvrdoglava, nespremna na kompromise, iskazuju neprijateljstvo prema odraslima ili vršnjacima. Uglavnom takva djeca sebe ne smatraju problematičnom, već svoje ponašanje opravdavaju reakcijom na nerazumne zahtjeve drugih ili na okolnosti. Taj poremećaj obično postaje vidljiv do osme godine života, a najkasnije do rane adolescencije. Zbog manifestiranja ovog poremećaja u ponašanju može doći do ograničene mogućnosti usvajanja navika, uvježbavanja kognitivnih i motoričkih sposobnosti, usvajanja društveno poželjnih oblika ponašanja.⁴⁶

Laganje

Između četvrte i pete godine najčešće se pojavljuju prvi oblici laganja. Djeca najčešće lažu zbog postizanja cilja, npr. opravdanja, prikivanja i izbjegavanja kazne ili zbog brojnih drugih razloga. Lažima dijete nastoji postići izravnu ili neizravnu korist. One mogu biti motivirane oponašanjem odraslih koji pribjegavaju društvenim lažima i nemogućnošću spoznavanja modaliteta.⁴⁷ Međutim dijete nema sposobnost razlikovati nemoralnosti pojedinih laži, a na duge staze je odgojno štetno ako odrasli ne razlikuju laganje i maštu. Zbog toga svako izravno upućivanje djeteta na bezazleno laganje doprinosi usvajanju toga modela ponašanja. Dječje neistine pojavljuju se u razdoblju takozvanog naivnog realizma tj. u mlađoj školskoj dobi. Uvijek je riječ o sredini oskudne odgojne vrijednosti u kojoj se laganje nije korigiralo, u kojoj se reagiralo na laž i u kojoj po pravilu izostaju pozitivni odgojni utjecaji. U takvim je okolnostima laž samo jedan oblik manifestacije odgojne zapuštenosti i nepovoljnih uvjeta

⁴⁶ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 197. - 199.

⁴⁷ *Isto*, str. 199.

razvoja. U motivu laži očituje se emocionalna ambivalencija djeteta. Jedini je način odvikavanja od laganja kreiranje odgojih sredina u kojima je laganje nepotrebno i suvišno ponašanje.⁴⁸

Agresivno ponašanje

„Agresivno ponašanje se definira kao društveno neprihvatljivo ponašanje s namjerom nanošenja štete nekoj drugoj osobi ili imovini.“⁴⁹ Najčešće se razlikuju tri vrste agresije: fizička, psihološka i socijalna. Fizičko agresivno ponašanje uključuje sve vrste udaraca, guranja, razbijanja i slično. Psihološko uključuje verbalne uvrede, dobacivanja, ponižavanje pred drugima, prijetnje, ucjene, odbacivanje i slično. Pri socijalnoj agresivnosti šteta i povreda žrtvi se nanosi posredno, obično ugrožavanjem njezinih socijalnih odnosa. Zbog toga se takva agresija naziva i socijalnom agresijom, a obuhvaća ponašanja poput isključivanja iz skupine vršnjaka.⁵⁰

Razlikuju se četiri oblika dječje agresivnosti. „Tako imamo instrumentalnu ili specifičnu agresiju, koja je usmjerena na dobivanje ili zadržavanje određenih objekata ili pozicija i zadirkujuću agresiju usmjerenu na provociranje ili ozljeđivanje drugih osoba. Defenzivnu agresiju koja je izazvana reakcijom drugih. I agresivnu igru koja uključuje nanošenje ozljeda drugima, a nastala je kao rezultat fizičke igre.“⁵¹ Takvo ponašanje je često motivirano osjećajem ljutnje kojeg u predškolskoj dobi najčešće izazivaju frustracije u odnosima hranjenja, spavanja, primanja pažnje. Djeca školske dobi osobito su osjetljiva na laganje, prijevare, zadirkivanje i zapovijedanje odraslih ili druge djece, nepravedno kažnjavanje, zanemarivanje ili ignoriranje od strane odrasle osobe. U adolescenciji ljutnju u djece izazivaju često slične okolnosti, a posebno one kojima se ugrožava njihova autonomnost.⁵²

Alkoholizam i droga

Bolesti ovisnosti nastaju kao posljedica života i ponašanja mladih u obitelji i okolini u kojoj se nalaze. Bolesti ovisnosti najviše se vide u konzumiranju duhana, alkohola i droge. Alkoholizam dovodi do poremećaja u životu cijele obitelji, dok ostala sredstva ovisnosti prvenstveno ugrožavaju onog tko ih upotrebljava. Uzimanje psihoaktivnih tvari je alternativa

⁴⁸ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 208.

⁴⁹ BRAJŠA- ŽGANEC, Andreja, *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*, Naklada Slap, Zagreb, 2003., str. 43.

⁵⁰ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 215.

⁵¹ *Isto*, str. 215.

⁵² Usp. *Isto*, str. 215.

za onaj dio mladih koji ne nalaze motive za prilagođavanje ponuđenom načinu života.⁵³ O obilježjima ličnosti i iskustva koje ima osoba koja uzima drogu, te o farmakološkim učincima psihoaktivnih tvari, o učestalosti uzimanja i načinu unošenja u organizam ovisi razvoj ovisnosti osobe o psihoaktivnim sredstvima.⁵⁴ Neki smatraju da motivi koji neku mladu osobu nagnaju na posezanje za drogama nalaze u osjećaju otuđenosti, opiranju utjecajima autoriteta odraslih, pritisku vršnjačkih grupa.⁵⁵

Napuštanje kuće, škole

Bježanje s nastave se različito tretira: od kategorije nediscipliniranog ponašanja u školi do delinkvencije. O izostanku iz škole kao o manifestaciji ozbiljnih poremećaja se govori kada dijete to radi izrazito često. Sam izostanak iz škole dovodi do posljedica koje dodatno opterećuju sam tijekom školovanja. Neopravdano izostajanje iz škole karakteristično je za učenike viših razreda osnovne škole i srednje škole. Istraživanja su pokazala da kod djece i mladih koji su pod stalnim pritiskom u školi, te onih koji trajno proživljavaju vlastiti neuspjeh postoji velika vjerojatnost da će početi izbjegavati nastavu, neopravdano izostajati, a na kraju prekinuti školovanje.⁵⁶ Razlikujemo individualno bježanje, gdje učenik sam nastoji riješiti, izbjeći neki problem, i bježanje u skupini koje je najčešće motivirano postizanjem nekog grupnog cilja, pri čemu manji broj vršnjaka preuzima vodstvo, a ostali se prepuštaju njihovom vodstvu. Dugotrajniji izostanak i bježanje iz škole najčešće je individualnog karaktera, a bježanje u skupini je kratkotrajno i prolazno. Na pojavu bježanja iz škole mogu u većoj ili manjoj mjeri utjecati: nedovoljno razvijene intelektualne sposobnosti, nepostojanje radnih navika, nepovoljna socijalna sredina, negativni stavovi prema nastavnicima, poremećeni odnosi u obitelji, slaba kontrola roditelja i dr. Mlada osoba u vrijeme bijega od škole ili kuće je više izložena nepovoljnim okolnostima, što dovodi do pojačavanja negativnog razvoja ličnosti i povećava rizik od delinkvencije.⁵⁷ „Skitnja maloljetnika koja je povezana s teškim prilikama u primarnoj odgojnoj sredini utječe na to da maloljetnici ne stječu radne navike, ne ispunjavaju obveze koje

⁵³Usp. SAKOMAN, Slavko, Uloga obitelji u razvoju ovisničkih ponašanja, u: *Medicus* 18 (2009)., br.2., str. 193.- 194.

⁵⁴ Usp. *Isto*, str. 193.-194.

⁵⁵ Usp. BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 222.

⁵⁶ Usp. *Isto*, str. 223. – 224.

⁵⁷ Usp. *Isto*, str. 210.

se od njih traže. Takav način života nerijetko maloljetnike dovodi u kontakt s osobama asocijalnog ponašanja.“⁵⁸

⁵⁸ BOUILLET, Dejana - UZELAC, Slobodan, *Osnove socijalne pedagogije*, str. 210.

2. OBITELJ - TEMELJNA JEDINICA DRUŠTVA

2.1. Pojmovno određenje braka i obitelji

U Kompendiju socijalnog nauka Katoličke crkve piše da je: „ Brak u svojoj objektivnoj istini usmjeren je rađanju i odgajanju djece. Bračno sjedinjenje u potpunosti u život poziva ono iskreno darivanje sebe samoga, čiji su plod djeca, koja su sa svoje strane dar za roditelje, za cijelu obitelj i za cijelo društvo.“⁵⁹ Samo rađanje čovjeka danas je postalo zahtjevno i kompleksno. Nijedno društvo danas nema budućnosti bez rađanja djece. I tu važnost i uključenost mora obitelj si posvijestiti.⁶⁰

„Obitelj je temeljna društvena zajednica, prva i osnovna životna zajednica, zajednica osoba. Utemeljuje se na zajedničkom životu osoba koje su povezane krvnom vezom, najčešće roditelja i djece, a mogu se pronaći i drugi članovi.“⁶¹ Najvažnije u čovjeku gradilo se, gradi se uvijek će se graditi u obitelji. Ona je mjesto gdje učimo hodati, razmišljati i gdje postajemo velikim dijelom ono što smo danas.⁶² „Međutim danas je ona zahvaćena naglim i brojnim društvenim, političkim, kulturnim, gospodarskim, moralnim i drugim promjenama.“⁶³ Obiteljska struktura danas je postala sve raznovrsnija i odražava različite životne stilove, iako je obitelj koju čine majka, otac i dijete najpoželjniji okvir obiteljskog života, obzirom da svojom strukturom može pružiti optimalne uvjete za psihofizički razvoj. U današnje vrijeme dolazi do toga da članovi obitelji sve manje vremena provode zajedno, pa obitelj sve više gubi svoje mjesto kao središte života njezinih članova. Izgrađuje se pluralističko društvo koje brak i obitelj suočava sa novim zahtjevima, pa se prototip obitelji, tj. zaposleni otac i majka kod kuće sve manje susreće.⁶⁴ Prijašnje obitelji od tri generacije, danas zamjenjuju nuklearne obitelji koje čine samo roditelji i djeca. Mijenja se vladavina muškaraca, odnosi između muškarca i žene postaje izjednačen. Roditelj jednako materijalno pridonose, a uloga očeva u odgoju djece postaje sve veća.⁶⁵ Kao sustavi mnoge se obitelji raspadaju i tako postaju obitelji bez jednog

⁵⁹ ARAČIĆ, Pero, Obiteljski i kršćanski odgoj te drugi sudionici u tom odgoju, u: *Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, 11 (2017), br.11, str.113.

⁶⁰ Usp. *Isto*, str. 113.

⁶¹ WEISSGERBER, Josip, *Ljubav u obitelji - zadatak i radost*, Obiteljski odjel Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove, Zagreb, 1978., str. 62.

⁶² Usp. *Isto*, str. 64.

⁶³ <https://www.glas-koncila.hr/mladi-znaju-da-je-obitelj-na-prvom-mjestu/> (viđeno 15.12.2019).

⁶⁴ Usp. <http://www.pedagogija.hr/ekvilibrij/problematika-jednoroditeljskih-obitelji-u-suvremenom-drustvu.html> (viđeno 15.12.2019).

⁶⁵ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 12.

roditelja. „Obiteljski život se sve više povlači u privatnu sferu, uzajamna solidarnost njezinih članova postaje sve slabija, raste stopa izvanbračnih veza, rastave, obiteljskog nasilja. Veliki uzrok se krije i u tome što za razliku od prijašnjih vremena, mladi danas najprije idu za obrazovanjem, uspjehom i materijalnom sigurnošću, a tek onda traže ljubav i posvećuju se obitelji. Zbog toga mnogi smatraju da je novo doba preokrenulo tradicionalne vrijednosti što dovodi da mladi za razliku od svojih roditelja imaju potpuno drugačiju sliku o obitelji.“⁶⁶ Prema strukturi obitelj se najčešće dijeli danas na jednoroditeljsku i dvoroditeljsku. Uzroci nastanka jednoroditeljskih obitelji mogu biti razvod braka, osobna odluka, smrt, izvanbračno rođenje, i dr. Često se smatra da su takve obitelji za rast i razvoj djece manje poticajne od dvoroditeljskih. Obitelji koje su jednoroditeljske i u kojima se češće majke i sami očevi brinu za djecu, često ulaze u rizičnu skupinu za pojavu različitih oblika rizičnih ponašanja djece.

Možemo zaključiti, obitelj je skupina dviju ili više osoba povezanih rođenjem, brakom ili usvajanjem koje žive zajedno. Brak se definira najčešće kao zajednica muškarca i žene u cilju stvaranja obitelji, da se danas o obitelji u modernom društvu govori s jedne strane kao o jedinom sigurnom utočištu u ovom tehnologiziranom i birokratiziranom, osobi nesklonom socijalnom kontekstu, dok istovremeno se moderna obitelj opisuje kao u fazi raspada.⁶⁷ Usprkos tome jedno je sigurno, obitelj i njene vitalne funkcije opstaju. U obitelji nastaje novi život i ona pruža djetetu prvi kontakt sa svijetom i prva je stanica na putu njegova odrastanja, odnosno u njoj se izgrađuje ljudska osobnost.

2.2. Obitelj kao odgojna zajednica

„Za odgoj možemo reći da je proces formiranja, izgrađivanja i oblikovanja čovjeka sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama.“⁶⁸ To je sustav u kojem se prenose i usvajaju znanja, navika u kojima njegovi subjekti u međusobnom djelovanju i komunikaciji organiziraju, planiraju, vrednuju i usmjeravaju razvoj osobe u smjeru njegove postupne diferencijacije i integracije.⁶⁹ Odgoj je ujedno društvena potreba svakog pojedinca, može se reći da je to briga čovjeka o čovjeku i za čovjeka, međusobno davanje i primanje u kojem se čovjek izgrađuje, dovršuje i razvija do svoje punine. Stoga je to proces

⁶⁶ KORAČEVIĆ, Karlo, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji*, u; *Bogoslovska smotra*, 69 (1999), br. 2.- 3., str. 272.

⁶⁷ Usp. *Isto*, str. 271.

⁶⁸ VUKASOVIĆ, Ante, *Pedagogija*, Hrvatski katolički zbor „MI“, Zagreb, 1995., str. 194.

⁶⁹ Usp. STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, Tonimir, Varaždinske Toplice, 2000., str. 126.

koji je dugotrajan, pun napetosti uspjeha i neuspjeha. Proces u kojem djeluju brojni činitelji a najvažniji među njima je obitelj.⁷⁰ Pored pozitivnih odgojnih utjecaja postoje i drugi, nenamjerni, slučajni, nekontrolirani pa i čisto negativni.⁷¹ Činjenica je da i oni utječu na ljudsko formiranje, osobito mladih ljudi, no neosporivo najvažniju ulogu u formiranju mlade osobe pripada obitelji, stoga ćemo sad posvetiti pozornost glavnim zadaćama obitelji na odgojnom području.

Dakle, odgoj ima svoju svrhu i zadaće, metode i sredstva odgoja. Obitelj ima svoje biološko i društveno utemeljenje kao odgojni faktor. „Temeljna svrha obiteljskog odgoja je razvitak i izgrađivanje sposobnog, čestitog i marljivog čovjeka.“ Stoga je obitelj jedan od izuzetno važnih odgojnih čimbenika, jer obiteljski odgoj je prvi odgoj u životu djeteta. Prirodno je da se roditelji brinu za svoju djecu, za njihovo održavanje, razvitak i odgajanje.⁷² Obitelj u skladu sa svojim odgojnim ciljem postavlja osnove tjelesnog, intelektualnog, moralnog, estetskog i radnog odgoja, a njeni zadatci se očituju u ostvarivanju obrazovnih dobara i odgojnih vrijednosti na tim temeljnim odgojnim područjima.

Na području tjelesnog odgoja obitelj osigurava potrebne uvjete za život i razvitak djeteta, može se reći da odgoj djeteta u obitelji započinje tjelesnim odgojem. Tjelesni odgoj je pretpostavka za ostala odgojna područja. Tjelesni odgoj osim što se odnosi na brigu za pravilan tjelesni rast i razvitak, unaprjeđivanje zdravstvenog stanja, utječe na izgrađivanje pozitivnih svojstava osobnosti. To se postiže obogaćivanjem emocionalnog života, razvijanjem moralnih i estetskih vrednota, njegovanjem prijateljstva, zajedništva i ljubavi, razvijanjem karakternih odlika itd.⁷³ Pravilnom organizacijom života i sustavnim vježbanjem razvija se inicijativnost, samostalnost, pouzdanost, odlučnost, hrabrost, savjesnost, discipliniranost. Tjelesnim odgojem se razvijaju i njeguju svojstva osobnosti i oblici društvenog ponašanja koji se očituju u realnim životnim prilikama i odnosima. Bez tjelesnog odgoja nastupile bi praznine koje bi onemogućavale proces mnogobrojnog formiranja čovjeka kao ljudskog bića.⁷⁴

Obitelj prihvaća dijete i pomaže mu da razvije sve svoje sposobnosti.⁷⁵ Jedan od najvažnijih zadataka u formiranju čovjeka kao ljudskog bića je intelektualni odgoj.⁷⁶ „On

⁷⁰ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Pedagogija*, str. 189.

⁷¹ Usp. *Isto*, str. 44.

⁷² *Isto*, str. 189.

⁷³ Usp. *Isto*, str. 87.

⁷⁴ Usp. *Isto*, str. 88.

⁷⁵ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 147.

⁷⁶ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Pedagogija*, str. 99.

označava proces formiranja čovjeka kao razumnog ljudskog bića, predstavlja daljnje intelektualno jačanje i usavršavanje, razvijanje čovjekovih spoznajnih sila i sposobnosti.⁷⁷ Njegovanje i razvijanje djetetovih intelektualnih sposobnosti zauzima važno mjesto u sastavu obiteljskog odgoja. U obitelji dijete prvi put postavlja pitanja, vodi razgovore, usvaja prve pojmove i znanja, oponaša odrasle, usvaja umijeća i navike. Obitelj je u početku prva škola života u kojoj započinje razvitak djeteta kao intelektualnog bića, s vremenom se pojavljuju i drugi utjecaji, ali utjecaj obitelji ne prestaje.

Budući da je čovjek biće koje živi u zajednici s drugim ljudima, on mora znati poštovati pravila i norme ponašanja među drugim ljudima. U obitelji počinje moralno formiranje čovjeka. Obiteljski odnosi su prvi odnosi u kojima dijete stječe prva moralna iskustva, dobiva prve moralne spoznaje, stječe prva uvjerenja i tu se formiraju prve navike moralnog ponašanja i djelovanja.⁷⁸ „Temeljni zadatak moralnog odgoja jest da se mladi čovjek uključi u život ljudske zajednice bez sukoba, da se oblikuje tako da ga zajednica prihvati i da pridonosi razvijanju i moralnom usavršavanju zajednice.“⁷⁹

Možemo zaključiti da roditeljska ljubav svoje potpuno ostvarenje dobiva upravo u odgojnoj zadaći. Odgoj djeteta najčešće je posljedica prihvaćenih odnosa u braku, osobito između supružnika. „Prvo socijalno djetetovo učenje koje se temelji isključivo na oponašanju postaju odnosi supružnika. Dijete nesvjesno poprimi matricu njihove verbalne i neverbalne komunikacije, što ostaje do kraja života. Sve što se događa u obitelji postaje model za oponašanje: emocionalne reakcije roditelja, oblici ponašanja, interesi, način života. Svijest o značenju uzora svome djetetu temelj je odgovornog roditeljstva.“⁸⁰

⁷⁷ VUKASOVIĆ, Ante, *Pedagogija*, str. 99.

⁷⁸ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 151.

⁷⁹ STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 139.

⁸⁰ ITKOVIĆ, Zora, *Roditelji kao odgojitelji; Uloga obiteljskog odgoja u prevenciji zloupotrebe droga, u; Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 4 (1995), br. 4-5., str. 576.

2.3. Roditelji kao odgojitelji

Raznolik je broj onih koji sudjeluju u odgoju djece. Važnost roditelja kao izvornih odgojitelja svi bi sudionici trebali uvažavati i iskreno poštovati. Oni su po svojoj naravnoj i društvenoj funkciji odgojitelji. Da se brinu o djeci upućuje ih na to osjećaj materinstva i očinstva. Roditelji ulažu mnogo napora da bi se njihova djeca pravilno, ljudski razvijala. Sve je to protkano s mnogo ljubavi, odricanja i razumijevanja. To sve obvezuje roditelje na održavanje zdrave obiteljske klime i na organizaciju obiteljskog života. Društvo roditeljima povjerava te odgojne zadaće. To potvrđuje njihovu ulogu odgajatelja, ali ujedno pojačava odgovornost za odgoj djece.⁸¹

Uz roditeljstvo najčešće se povezuje emocionalna veza koju dijete ostvaruje s majkom. „Ljubav majke i djeteta je najčišća i najpouzdanija veza između dvaju bića. U tome odnosu majčina ljubav trajni čimbenik na kojeg dijete može uvijek računati pa i kada njegovi osjećaji izblijede ili se preusmjere na nekoga drugog.“⁸² Od najranije dobi djetetova života i u tijeku njegova cjelokupnog razvoja, učinkovitost i oblikovanje djetetove osobnosti uvelike ovisi o majčinoj ulozi, ljubavi i brizi. Brinući se o djetetu ona uspostavlja s njim emocionalni odnos, što je osobito važno za djetetov budući normalan razvoj. Ako ona loše obavlja svoju ulogu postoji velika mogućnost da se pojave štetne posljedice u obliku psihičkih poremećaja. Istraživanja su pokazala da djeca koja su uskraćena za majčinu ljubav pokazuju osjetno zaostajanje na emocionalnom i socijalnom razvoju.⁸³ Duže prekidanje afektivnog odnosa majka - dijete za prve tri godine života ostavlja karakteristične posljedice na ličnost djeteta. Takva djeca su najčešće nepristupačna, razdražljiva i teško uspostavljaju socijalne kontakte.⁸⁴

Danas se više ne govori o majci kao o jedinoj primarnoj skrbnici koju dijete može imati, već se naglašava da i otac od djetetovog rođenja stvara odnos s djetetom i da mu može biti primarni skrbnik.⁸⁵ Majka i dijete u razdoblju trudnoće dijele fizičku povezanost iz koje se razvijaju i drugi oblici povezanosti, dok je otac zakinut za fizičku povezanost i može se osjećati isključenim. Upravo na ovome o očevoj manjoj uključenosti i važnosti u razvoju djece se zasniva predrasuda. On bi trebao aktivno sudjelovati u trudnoći, proživljavati sva iskustva te

⁸¹ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 181. – 183.

⁸² KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str.30.-31.

⁸³ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 183.

⁸⁴ Usp. STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 465.

⁸⁵ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 30.- 32.

podršku pružiti majci, dok bi paralelno majka ocu morala omogućiti sudjelovanje dijeleći s njim sva svoja proživljavanja.

Današnji otac u obitelji s oba roditelja osim što ima ulogu oca i supruga, ima i ulogu zaštitnika, učitelja, skrbnika, hranitelja, moralnog uzora. Otac je roditelj i odgojitelj kao i majka.⁸⁶ Pozitivan ili negativan utjecaj na pojedine aspekte djetetova razvoja može imati njegova uspješnost u obavljanju ovih uloga. Iako u početku je majčin pomoćnik i suradnik, u kasnijim fazama razvoja zauzima sve važniju ulogu. To se očituje već potkraj prve godine, kad dijete ovladava prostorom i uči prve korake, otac se može pojaviti kao prvi učitelj koji pomaže djetetu da ovladava prostorom oko sebe.⁸⁷ Istu ulogu može imati i prilikom učenja govora, primjerice, o djetetovu govornom razvoju i govornim sposobnostima majke većinom znaju više od očeva te se djetetu obraćaju na način sličan onome kojim dijete govori, dok se otac djetetu najčešće obraća svojim normalnim načinom govora. Otac time potiče dijete na razvoj njegovih komunikacijskih vještina upoznavanja okoline i slično. Također, očevi pristupaju djeci na drugačiji način nego majke. Čak i očevi koji vode većinu brige za dijete, na drugačiji način to čine od majki. Dok majke doprinose razvoju djeteta na različite načine, očevi daju najveći doprinos kroz igru. „Tako se prva djetetova vezanost samo za majku proširuje i na oca, a zatim i na druge članove obitelji. To je važna okolnost u procesu socijalizacije svakog djeteta, neovisno o spolu.“⁸⁸

Kao odgojitelj otac dobiva još važniju ulogu krajem ranog djetinjstva, kada se dijete počinje osamostaljavati. Oponašajući očevu ponašanje, preuzimajući njegove životne nazore dječak se razvija u zrelog psihički zdravog, konstruktivnog muškarca, osobito kada ima priliku da se identificira s takvim ocem. U slučaju kada djeca rastu bez oca nastaju veće poteškoće u razvoju spolnih uloga. Osobine ličnosti i karakteristike koje otac ima od manjeg su značaja za djetetov razvoj nego karakteristike same veze između oca i djeteta.⁸⁹ U djetetovu životu otac nema sporednu ulogu već upravo suprotno, on postaje osoba koja ostvaruje s djetetom aktivan odnos a samim time nije zamjena za majku.

Možemo zaključiti da biti roditelj mnogo je više od biološkog čina začeca i rađanja djeteta. Ono ujedno znači stalnu brigu o djeci, prihvaćanje dužnosti i obveza vezanih za njihov odgoj. To je dugotrajan proces koji pretpostavlja i traži odgovornost, stalno usavršavanje i

⁸⁶ Usp. STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 467.

⁸⁷ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str.187.

⁸⁸ STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 486.

⁸⁹ Usp. *Isto*, str. 489.

usklađivanje svojih postupaka prema djeci, njihovo usklađivanje s postupcima drugog roditelja, ostalih članova obitelji i ostalih odgojnih institucija izvan obitelji.

3. RIZIČNA I ZAŠTITNIČKA ULOGA OBITELJI U RAZVOJU DJETETOVA PONAŠANJA

3.1. Uloga obiteljskih odnosa i obiteljskih prilika na rizična ponašanja djece

Neželjeno ponašanje djeteta ne dolazi samo po sebi, jer uvijek postoje uzroci koji većinom imaju pozadinu u nepravilnim odgojnim postupcima i prilikama u obitelji. U ovom dijelu govoriti ćemo o čimbenicima koji predstavljaju najveći rizik za razvoj problematičnog ponašanja kod djece. Značajnu ulogu možemo reći imaju nedovoljno nadgledanje djece, nedosljedna disciplina, slaba komunikacija i rješavanje problema, visoka razina konflikata u obitelji, manjak ulaganja roditelja u odnos s djecom te posljedično nisku razinu privrženosti. Naime, današnje obitelji se razlikuju više nego prije. Za razliku od prije gdje su muškarci i žene ulazili u brak želeći postići društvenu stabilnost, sigurnost i prihvaćanje, danas je brak mnogim muškarcima i ženama životni izbor. Pod tim se podrazumijeva da od braka više se ne očekuje pružanje društvene prihvaćenosti ili sigurnosti, i ono najvažnije stvaranje emocionalno i duhovno ispunjenih odnosa.⁹⁰

3.1.1. Uloga komunikacije u obitelji

Jedan od bitnih čimbenika u obitelji je komunikacija između bračnih supružnika. Komunikacija u obitelji služi da bi članovi obitelji jedan drugom prenijeli neku poruku. Puni i pravi život u obitelji bez komunikacije je skoro nemoguć, osobito kad je u pitanju odgoj djece. Komunikacija je neizbježna i dio je naše svakodnevnice. Na različite načine i s različitim ljudima, komuniciramo svakodnevno. „O važnosti međuljudske komunikacije se mnogo pisalo i sasvim je sigurno da ona ima veliki utjecaj na kvantitetu i kvalitetu odnosa u koje su ljudi uključeni. Komunikacija je proces do kojega dolazi uvijek kada su barem dvije osobe u kontaktu.“⁹¹ Ona može biti verbalna i neverbalna.

Obitelj je primarno mjesto u kojem se uči komunicirati. U interakciji djeteta s članovima obitelji nastaju znanja i iskustva komuniciranja. Odnosi koje dijete gradi s ljudima potrebni su mu kako bi se pomoću njih suočilo sa preprekama osobnog rasta. U dobi razvoja traži stalnu

⁹⁰ Usp. JUUL, Jesper, *Vaše kompetentno dijete*, Naklada Oceanmore, Zagreb, 2017., str. 45

⁹¹ FERİĆ, Martina- ŽIŽAK, Antonija, *Komunikacija u obitelji - percepcija djece i mladih*, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40 (2004)., br.1. str. 25.

prisutnost roditelja i međusobnu komunikaciju na svim razinama, ono tako uči i usvaja životna umijeća.⁹² Komunikacija u obitelji je važna jer omogućava članovima da kroz učinkovitu komunikaciju budu u mogućnosti rješavati neizbježne probleme do kojih dolazi u svakoj obitelji. „Kroz dnevne interakcije djeca i odrasli mogu razviti odnos koji pomaže djetetu učiti o svijetu i sebi, i upravo jedna od najvažnijih vještina za stvaranje tog odnosa je ispravna i kvalitetna komunikacija.“⁹³ U analizi i proučavanju razvoja poremećaja ponašanja djece mnogi ističu probleme u komunikaciji između roditelja i djeteta. Prema zapažanjima Foster i Robin s emocionalnim problemima adolescenata te s poremećajima u ponašanju i s njima povezanim agresivnim ponašanjem povezana je neučinkovita komunikacija u obitelji.⁹⁴

U obitelji s krutom i zatvorenom komunikacijom pravila se ponašanja nameću i provode kruto. Članovi obitelji imaju malo samostalnosti i slobode za ponašanje po vlastitoj želji, pa se u takvoj okolini ograničava kreativnost misli i akcije. Problemi s kojima se suočavaju članovi obitelji u kojoj vladaju ovakvi obrasci ponašanja ne iznose se u krugu obitelji pa se ne mogu niti pronaći načini kako ih riješiti i obitelj ostaje u problemu. Drugi problem u obiteljima sa zatvorenim i krutim komunikacijskim obrascima je zataškavanje osjećaja. U takvim obiteljima događa se često da se s neodobravanjem gleda i na razgovor o osjećajnim reakcijama njihovih članova. Za razliku od krutih obrazaca komuniciranja, otvoreni komunikacijski obrasci dopuštaju primjenu pravila, te neslaganje među članovima obitelji nije automatski znak ugrožavanja obiteljskih autoriteta, dok izražavanje osjećaja omogućuje djetetu pokazati kako se osjeća te da nauči kako upotrijebiti osjećaje u svrhu boljeg komuniciranja.⁹⁵

Snažan čimbenik prevencije djetetova neželjenog ponašanja je prijateljski razgovor. Dok suprotno neriješeni problemi u odnosima između roditelja i djece mogu biti stalni izvor nesporazuma, prepirki i sukoba. Što dovodi do udaljavanja djece od roditelja, a samim time i prepuštanjem utjecajima izvan kruga obitelji. Uočena razlika između roditelja i djece u kvaliteti komunikacije otvara mogućnost zaključka da taj odnos utječe neposredno na djetetov stav prema neprimjerenim ponašanjima, takva djeca često znaju biti sklona agresivnom ponašanju, okreću se krađi ili pak konzumiranju raznih opijata.⁹⁶ Djeca koja često razgovaraju s roditeljima, raspravljaju otvoreno o mnogim problemima, koja imaju razvijen osjećaj bliskosti i otvorenosti prema svojim roditeljima, mnogo će lakše izraziti otpor prema onima koji ih izvan

⁹² Usp. FERİĆ, Martina - ŽIŽAK, Antonija, Komunikacija u obitelji - percepcija djece i mladih, str. 27.

⁹³ *Isto*, str. 27. - 28.

⁹⁴ Usp. *Isto*, str. 28.

⁹⁵ Usp. FERİĆ, Martina - ŽIŽAK, Antonija, Komunikacija u obitelji - percepcija djece i mladih, str.29.

⁹⁶ Usp. SAKOMAN, Slavko, *Obitelj i prevencija ovisnosti*, SysPrint, Zagreb, 2002., str. 42.

obitelji nagovaraju na neprimjerena ponašanja.⁹⁷ S druge strane, dijete prepušteno da samo rješava mnoge svoje probleme će lakše popustiti pritisku okoline. U obiteljima u kojima djeca i roditelji o raznim temama često razgovaraju mnogo se lakše pronalaze rješenja problema. Otvorena i ne problematična komunikacija između članova obitelji upravlja zdravim funkcioniranjem obitelji. Čak i ona djeca i mladi koji imaju dobru komunikaciju u obitelji, gdje su veze kvalitetne i očuvane, iako upadnu u rizično ponašanje, npr. drogiranje, su u manjem riziku da nastave takvo ponašanje zbog toga jer vole svoje roditelje i imaju osjećaj odgovornosti i poštovanja prema njima.⁹⁸ Sam papa Franjo osvrće se u apostolskoj pobudnici *Amoris laetitia* na problem komunikacije između samih bračnih parova. Tako on kaže da angažman samih bračnih partnera i obitelji, ali i pastoralni doprinos Crkve u odnosu na napredak i rast u zrelosti komunikacije, nužno je ostvarivati u logici pomirenja i oslobođenja. Papa Franjo ističe da je oproštenje temeljno iskustvo obiteljskoga života te da je pomirenje ponekad i vrlo teško iskustvo koje zahtijeva i pomoć drugih čimbenika. „Osobitu teškoću u dinamici pomirenja i zrele komunikacije može predstavljati emocionalna nezrelost koja se često očituje u pridavanju prevelike emocionalne pozornosti situacijama koje to ne zaslužuju.“⁹⁹

3.1.2. Uloga nepotpune obitelji

Jedan od stresnih događaja koji se mogu dogoditi u obitelji je raskid bračnih odnosa. „Jednako kao što pate roditelji koji se razvode pate i njihova djeca.“¹⁰⁰ Psiholozi razlikuju tri razvojne faze kroz koje prolazi obitelj u razvodu. Tri razvojne faze uključuju razdoblja krize koje traje do tri mjeseca, razdoblje reorganizacije koje traje do dvije godine nakon razvoda i razdoblje prilagodbe koje traje do dvije do pet godina.¹⁰¹ Rastava braka temelji se na iskustvu gubitka. Psiholozi i roditeljske skupine često promiču uvjerenje da je za djecu bolja rastava nego život uz roditelje čiji je brak gorak i bez ljubavi. Međutim, istina je da razvod nikada nije dobar za djecu, jer djeca nakon razvoda pate i od prekida normalnog društvenog i emocionalnog razvoja i od određenih psiholoških simptoma. Istraživanja su pokazala da gotovo polovica ljudi

⁹⁷ Usp. ITKOVIĆ Zora, *Roditelji kao odgojitelji; Uloga obiteljskog odgoja u prevenciji zloupotrebe droga*, str. 578.

⁹⁸ Usp. *Isto*, str. 42.

⁹⁹ VRANJEŠ, Nikola, *Elementi, etape i perspektive pastorala braka i obitelji prema apostolskog pobudnici Amoris laetitia*, u: *Diacovensia*, 25 (2017)., br.2., str. 275.

¹⁰⁰ KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 42. – 43.

¹⁰¹ Usp. SHAPIRO, E. Lawrence, *Malo prevencije. Kako roditelji mogu spriječiti probleme u ponašanju i emocionalne probleme djece*, str. 184.

koji su u djetinjstvu iskusili razvod, u odrasloj dobi su manje uspješna na poslu i svojim vezama, te da su sklonija emocionalnim problemima.¹⁰²

Iako je sam proces odvajanja i prisilan izbor između roditelja svakom djetetu vrlo stresan, razvod je najtraumatičnije razdoblje djetetova života te treba uzeti u obzir neke čimbenike koji određuju prilagodbu na novonastalu situaciju. Neka djeca po temperamentu mogu biti psihološki osjetljivija na promjene i stres. Iako većina djece je sposobna nastaviti život uz minimalne poteškoće, njihova sposobnost da podnose dugotrajni stres krhka je i ovisi o daljnjoj potpori roditelja. Ako pomoć izostane ona mogu postati emocionalno ranjiva s problemima koji slijede.¹⁰³

Važnu ulogu igra dob i spol djeteta. Iako adolescenti osjećaju bol i ljutnju, kognitivne sposobnosti im pomažu u razumijevanju događaja, za razliku od mlađe djece. Također ako „dijete tijekom srednjeg djetinjstva i adolescencije proživi rastavu, neugodna iskustva i konflikte među roditeljima, pamtit će ih jasnije nego mlađa djeca.“¹⁰⁴ Tako postoje razlike između djevojčica i dječaka u reagiranju na razvod. S obzirom da nakon rastave najčešće otac napušta obitelj, posljedice su očitije kod muške djece. Neki dječaci razvijaju izrazitu privrženost očevima i pate kad oni napuste dom, jer im šteti odsustvo oca kao pravog roditeljskog uzora te modela socijalizacije. Dječaci kod kojih se pojavljuju problemi u ponašanju kao reakcija na stres počinje ratovati s majkom koja sad mora biti glavni donositelj kućnih pravila. Dok s druge strane djevojčice u školskoj dobi nakon razvoda, manje su sklone problemima u ponašanju i rjeđe se njihova zabrinutost za zbivanja kod kuće odražava na uspjeh u školi.¹⁰⁵

Činjenica da među djecom neprilagođena ponašanja mnogo je više one koja potječu iz rastavljenih obitelji. U početnoj fazi razvoda mnoga djeca se moraju nositi s odsustvom oca, što rezultira time da djeca strašno pate kad se otac odvoji od njih, što je ozbiljan faktor rizika koji može prouzročiti emocionalne probleme koji možda nikada neće biti prevladani. Život s jednim roditeljem rizičan je faktor u konzumaciji droge. Tako adolescenti koji žive samo s majkom češći su među ovisnicima nego oni koji žive s oba roditelja.¹⁰⁶

¹⁰² Usp. SHAPIRO, E. Lawrence, *Malo prevencije. Kako roditelji mogu spriječiti probleme u ponašanju i emocionalne probleme djece*, str. 183.

¹⁰³ Usp. *Isto*, str. 187.

¹⁰⁴ KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 85.

¹⁰⁵ Usp. SHAPIRO, E. Lawrence, *Malo prevencije. Kako roditelji mogu spriječiti probleme u ponašanju i emocionalne probleme djece*, str. 187. – 189.

¹⁰⁶ Usp. *Isto*, str. 189.

„S jedne strane rastava braka može omesti razvoj socijalnih vještina djeteta, međutim može i potaknuti razvoj nekih pozitivnih osobina.“¹⁰⁷ Ako se u obitelji konflikti rješavaju na dobar i pozitivan način, bez većih posljedica dijete će podnositi sukobe roditelja. Ponekad rezultat takve svađe može djetetu poslužiti kao dobar primjer rješavanja sukoba, no ukoliko roditeljske svađe ne završavaju pomirbeno dijete će biti izloženo razvijanju nesigurnosti, pojačanim osjećajima tuge i smanjenoj sposobnosti da ovlada negativnim osjećajima, štona dugoročne staze djetetu može naškoditi. Novonastala situacija zahtjeva od djeteta da prije odraste, jer na taj način se uči sam nositi sa novim obvezama i novom ulogom u obitelji. No isto tako, kao posljedica sukoba može proizaći djetetova pojačana osjetljivost na svaki oblik ponašanja kao potencijalni početak novog sukoba što dijete može usmjeriti agresivnom i neprilagođenom ponašanju u svim razvojnim razdobljima.¹⁰⁸ „Čest oblik emocionalnog zlostavljanja predstavlja manipulacija dječjim osjećajima od strane odraslih osoba sa ciljem rješavanja nekih osobnih problema (npr. u slučajevima rastave braka) kao i svjedočenje nasilju u obitelji, iako samo dijete nije izravno žrtva tog nasilja.“¹⁰⁹ Ove situacije uzrokuju gubitak samopouzdanja i samopoštovanja kod djeteta, ono postaje povučeno i nervozno.¹¹⁰ Na ove goruće probleme se na osobit način osvrće papa Franjo u enciklici *Amoris laetitia* naglašavajući da današnji mladi imaju pred sobom mnogobrojna negativna iskustva rastave vlastitih roditelja, prijatelja i rodbine s jedne strane, a s druge strane problem je što Crkva dovoljno kvalitetno pastoralno ne djeluje ili je prožeta osjećajem nemoći između nauka i konkretne situacije.¹¹¹

3.1.3. Visoka razina konflikta u obitelji

Kad je riječ o oblicima zlostavljanja, tradicionalno postoji podjela na četiri osnovne vrste: tjelesno, emocionalno, spolno i zanemarivanje. „Brojne su teorije poput bioloških, psiholoških ili socijalnih koje nastoje objasniti nastanak i razvoj nasilničkog ponašanja. Neke od njih uzrok nasilničkog ponašanja pa tako i zlostavljanja djece vide u psihološkim obilježjima

¹⁰⁷ KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 50.

¹⁰⁸ Usp. BRAJŠA- ŽGANEC, Andreja, *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*, str. 52.

¹⁰⁹ <https://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/25-pitanja-i-odgovora/>, (viđeno 15.12.2019.)

¹¹⁰ Usp. BRAJŠA- ŽGANEC, Andreja, *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*, str. 52.

¹¹¹ Usp. ŠOTA, Stanislav, Pastoralno djelovanje s rastavljenima i civilno vjenčanima prema pobudnici *Amoris laetitia*, u: *Biblioteka Diacovensia*, 25 (2017), br. 2., str. 294.

samih zlostavljača odnosno u njihovu poremećenom doživljavanju i ponašanju.¹¹² Iako je nasilje u obitelji vrlo složena pojava, uzrokovana nizom čimbenika, ono vjerojatno nastaje kao rezultat interakcije društvenih, situacijskih i individualnih čimbenika. Čimbenici rizika imaju jednu zajedničku značajku: zlostavljač ima potrebu ostvariti potpunu kontrolu nad svojim partnerom ili djecom. Čimbenici rizika uz iskustvo kao žrtve nasilja obuhvaćaju stav i uvjerenje da je način rješavanja problema nasilje, potreba za uspostavljenjem potpune kontrole nad partnerom, stav o nadmoći muškaraca, stav da je nasilje način odgoja djeteta i neravnopravnost spolova.¹¹³

Problem roditeljskog nasilja prema djeci sve više je prisutan u javnosti zadnjih godina. „Iako se pod nasiljem uglavnom misli na fizičku silu, zapravo postoje različiti oblici nasilja djece – od ignoriranja i odbacivanja, okrutne discipline, tjelesnog zapuštanja, zapuštanja odgojno-obrazovnih potreba, izlaganja različitim opasnostima i rizicima do spolnog, emocionalnog i tjelesnog zlostavljanja te socijalne izolacije.“¹¹⁴ Sve vrste zlostavljanja bez iznimke ostavljaju kratkoročne ili dugoročne posljedice na djetetov tjelesni, emocionalni, kognitivni razvoj i socijalno funkcioniranje.

Kako prva životna sredina u kojoj se dijete razvija i raste obitelj, najvažnija funkcija u formiranju djetetove ličnosti upravo njoj pripada. Interakcije stečene u ranom djetinjstvu, dijete prenosi na svoju okolinu te će neke kasnije interakcije djeteta s okolinom biti pod utjecajem primarnih interakcija i odnosa. Ako su ti odnosi poremećeni, to će se odraziti na djetetov razvoj. Svađe i nasilje u obitelji mogu biti traumatični za dijete i često djeca koja su izložena zlostavljanju u obitelji pokazuju ponašajne i emocionalne probleme te slabije intelektualno funkcioniranje, a mogu razviti i neke poremećaje u odrasloj dobi.¹¹⁵ Veća je vjerojatnost za pojavu zlostavljanja djece od strane roditelja kada je u obitelji prisutno nasilje i neslaganje u bračnim odnosima, siromaštvo, socijalna izolacija i nedostatak socijalne podrške obitelji, te kod roditelja koji pokazuju poremećaje doživljavanja i ponašanja poput razvijenih ovisnosti ili psihičkih bolesti. U takvoj obitelji često nedostaje emocionalna toplina roditelja, koja predstavlja temelj za razvoj djetetova samopoštovanja i povoljne slike o sebi. Djeca

¹¹² BULJAN- FLANDER, Gordana - ĆORIĆ ŠPOLJAR, Renata - ŠTIMAC Domagoj, Smetnje doživljavanja i ponašanja kod roditelja kao rizični faktori zlostavljanja djece u obitelji, u: *Suvremena psihologija*, 12(2019), br. 1., str. 121.

¹¹³ Usp. STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 551.

¹¹⁴ BULJAN FLANDER, Gordana- ĆORIĆ ŠPOLJAR Renata - ŠTIMAC Domagoj, Smetnje doživljavanja i ponašanja kod roditelja kao rizični faktori zlostavljanja djece u obitelji, str. 120.

¹¹⁵ Usp. *Isto*, str. 122.

nasilnika imaju problema u ostvarivanju bliskih odnosa i poteškoća u interpersonalnim odnosima. Dječaci posebno mogu pokazati antisocijalno ponašanje. Često se događa da djeca u takvoj obitelji osjećaju sram i poniženost s obzirom na stigmatiziranost obitelji povezanu s psihičkom bolesti roditelja te bivaju izolirani od vršnjaka i ostalih članova zajednice, što upućuje na povećan rizik za probleme u školi, uzimanje droga i teškoće u odnosima socijalne naravi.¹¹⁶

„Obitelj, dakle, kao prva i najvažnija djetetova škola, primjerom svoga ponašanja i odnosom među članovima daje matricu budućeg socijalnog ponašanja djeteta. Nedosljedna disciplina i odbačenost od roditelja povezuje se s poremećajima u ponašanju uključujući laganje, krađe, bježanje od kuće i agresivno ponašanje.“¹¹⁷ Utjecaj koji čini zlostavljanje i zanemarivanje u ranoj dobi dovodi do krive privrženosti, što se poslije može povezati s povećanom agresijom kod djece, i drugih poremećaja u ponašanju kao što je delinkventno ponašanje.¹¹⁸

¹¹⁶ Usp. BULJAN FLANDER ,Gordana- ĆORIĆ ŠPOLJAR Renata - ŠTIMAC Domagoj, Smetnje doživljavanja i ponašanja kod roditelja kao rizični faktori zlostavljanja djece u obitelji, str. 122.

¹¹⁷ FERIĆ - ŠELHAN, Martina, Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (2008)., br.1., str. 17.

¹¹⁸ Usp. *Isto*, str. 22.

3.2. Uloga odgojnih postupaka roditelja

3.2.1. Uloga ranog odnosa roditelja i djeteta

Sigurnost i ljubav koju roditelji pružaju djetetu čine osnovu njegova psihičkog zdravlja i zadovoljstva, iako je roditeljstvo uvjetovano raznim činiteljima. Mnogi autori danas naglašavaju važnost odnosa djeteta i roditelja, u tom kontekstu možemo spomenuti teoriju privrženosti, koju je tijekom 1950 – ih i 1960- ih donio britanski psihoanalitičar John Bolby.¹¹⁹ Prema njegovoj teoriji rano iskustvo odnosa s roditeljima oblikuje razvoj i kvalitetu bliskih odnosa u odrasloj dobi. On je proučavajući razvoj djece koja su razdvojena od majki u prvih pet godina života uočio poteškoće u njihovu razvoju.¹²⁰ Privrženost bi se mogla definirati kao trajna veza koju karakterizira tendencija traženja i održavanja bliskosti sa specifičnom osobom, osobito u uvjetima stresa. Ono ne predstavlja želju i potrebu za trenutačnim uživanjem u nečijem društvu već predstavlja trajnu vezu.¹²¹ Razvija se nepromjenjenim slijedom od prvih signala u obliku plača i smijeha do usmjerene vezanosti.

Osoba za koju se dijete emocionalno veže je jedinstvena i nemoguće je zamijeniti. Dijete se najčešće veže za jednu osobu, i to najčešće majku, međutim uspostavlja odnos privrženosti i za ostale članove obitelji, oca, braću i sestre. U slučaju odvajanja od drugih osoba u hijerarhiji privrženosti posljedice nisu tako stresne kao u slučaju odvajanja od primarnog skrbnika, odnosno majke. No, kada dođe do poteškoće u ostvarivanju veze s primarnim skrbnikom, kvalitetna veza s drugom osobom može imati funkciju kompenzacije.¹²²

Privrženo roditeljstvo je pojam koji se odnosi na niz roditeljskih vještina i ponašanja koja pomažu u uspostavljanju čvrste, privržene veze između majke i djeteta, odnosno djeteta i primarnog skrbnika. Kvaliteta rane vezanosti nema samo trenutačnu vrijednost u smislu zadovoljenja emocionalnih i socijalnih potreba, već su efekti daleko dugoročniji. Model vezanosti koji dijete gradi na temelju iskustva u ranim interakcijama čini integralni model privrženosti koji utječe na oblikovanje ponašanja u budućim socijalnim odnosima.¹²³ Kvaliteta privrženosti stvara temelj na kojem dijete izgrađuje odnos ne samo prema sebi već i prema

¹¹⁹ Usp. BRAJŠA- ŽGANEC, Andreja, *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*, str. 29.

¹²⁰ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 17.

¹²¹ Usp. *Isto*, str. 17.

¹²² *Isto*, str. 18. - 20.

¹²³ *Isto*, str. 20.

drugimau svojoj okolini. Bowlby smatra da način suočavanja s konfliktnom situacijom kojim se majka služi u interakciji s djetetom u najranijem razdoblju njegova života povezan je sa njegovim socioemocionalnim razvojem.¹²⁴ Tako djeca pokazuju više emocionalnog razumijevanja i socijalno susposobnija, ukoliko se njihove majke služe tijekom konflikta opravdanjima, idu prema rješenjima, ublažavanju i olakšavanju konfliktne situacije. Autori Levy i Orlans zaključili su da neadekvatna vezanost uvjetuje kod djece nedostatak povjerenja i gnjeva.¹²⁵

„Sigurna privrženost rezultira razvojem povjerenja djeteta u odnosu na roditelja, što omogućuje kvalitetniji odnos s vršnjacima, razvoj socijalnih vještina i više povjerenja u odnosu na drugu djecu.“¹²⁶ Takva djeca se uspješnije suočavaju i rješavaju konfliktne situacije od djece koja ne manifestiraju sigurnu vezanost. Sigurno privrženata djeca pokazuju veću razinu samokontrole, samopouzadnja i prilagodljivosti. Takva djeca su više poslušna, te s njima nema velikih poteškoća u poštovanju discipline. Ona osjećaju pravednost i ponašanju se u skladu s tim osjećajem te se rijetko koriste antisocijalnim oblicima ponašanja. Djeca koja nisu ostvarila sigurnu privrženost s roditeljima, manifestiraju ponašanja koja su obojena jednako kako i njihov odnos s roditeljima. Takva djeca u odnosu na svoje vršnjake koji su sigurno privrženi pokazuju emocionalne i ponašajne probleme.¹²⁷

3.2.2. Stilovi roditeljstva

Rizici za razvoj poremećaja u ponašanju, poremećaji u ponašanju ili druga asocijalna ponašanja često su povezana s kvalitetom obiteljskih odnosa, te roditeljskih stilova odgoja. Roditeljski stilovi odgoja razlikuju se po količini topline koju roditelji daju djeci te koliko velike zahtjeve stavljaju djetetu. Prema klasifikaciji roditeljskog stila danas razlikujemo četiri stila roditeljstva: autoritativni roditeljski stil, autoritarni roditeljski stil, popustljivi roditeljski stil i ravnodušni roditeljski stil.¹²⁸

Postoje roditelji koji češće reagiraju na prijestupe djece, nego na njihove pozitivne postupke. Više se kažnjava nego što se potiče na dobra djela. Takva kruta odgojna načela

¹²⁴ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 20.

¹²⁵ Usp. *Isto*, str. 21.

¹²⁶ *Isto*, str. 21.

¹²⁷ Usp. BRAJŠA- ŽGANEC, Andreja, *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*, str. 25.

¹²⁸ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 24.

uglavnom su karakteristična za autoritarni odgoj. U takvom odgoju roditelj mora biti djetetu autoritet.¹²⁹ U takvom odgojnom stilu nalaze se tragovi patrijahalne obitelji gdje dijete ne može doći do izražaja. Sigurno je potrebno da za djetetov psihički razvoj dijete prihvati svoje odgajatelje kao autoritet, ali ne na način kako ga zamišlja autoritarni odgajatelj. To su roditelji koji pokazuju moć i dominaciju u odnosu na dijete od kojeg očekuju poštovanje pravila, bez objašnjenja, pri čemu se često znaju služiti silom. Posljedica takvog roditeljskog odgojnog stila je niska razina prosocijalnog, a visoka razina agresivnog ponašanja.¹³⁰ Pokazalo se da je odbačenost od roditelja a samim time i disciplina koja nije dosljedna povezana s poremećajima u ponašanju što uključuje laganje, krađe, bježanje od kuće i agresivno ponašanje.¹³¹ Djetetu je potrebno mnogo radosti, srdačnosti, vedrine, roditeljske ljubavi, poštovanja. Psihološka istraživanja pokazuju da emocionalno hladan odnos roditelja prema djeci negativno utječe na njihov tjelesni, psihički i moralni razvoj.¹³²

S druge strane postoji popustljiv roditeljski stil. U takvom odnosu roditelju dijete postaje idol. Oni mu sve podređuju, udovoljavaju svim njegovim željama, i u takvom odnosu moglo bi se reći dijete zahtjeva i upravlja. Takav odnos podržava dječiju sebičnost, bezobzirnost, dominantnost i onemogućuje normalan razvoj ljudskih svojstava. „Iako popustljiv roditeljski stil podrazumijeva visoku razinu topline i ljubavi, razina nadzora je vrlo niska. Pravila ponašanja nisu jasno određena pa su takva djeca često nezrela i impulzivna. Ovakav roditeljski stil onemogućuje djetetu stjecanje normi i pravila ponašanja.“¹³³ Takvu djecu često možemo vidjeti uključenu u antisocijalne aktivnosti mladih poput uživanja droge i alkohola, vandalizma i pripadnost bandama.

Postoje roditelji koji su prema svojoj djeci ravnodušni, njihov odgoj je obilježen niskom razinom ljubavi i poštovanja, oni ne pokazuju toplinu, ljubav niti nadzor i kontrolu. Djeca takvih roditelja su ravnodušna i neposlušna, nemaju mogućnost regulacije emocija i najčešće se antisocijalno ponašaju. Takva djeca se često zbog roditeljskog zanemarivanja prepuštaju odgoju na ulici, gdje djeluju antisocijalne skupine mladih i odraslih, gdje i sami usvajaju takve obrasce ponašanja.¹³⁴

¹²⁹ Usp. STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 540.

¹³⁰ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 25.

¹³¹ Usp. STEVANOVIĆ, Marko, *Obiteljska pedagogija*, str. 260.

¹³² Usp. *Isto*, str. 260.

¹³³ KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 25.

¹³⁴ Usp. *Isto*, str. 25. - 26.

S druge strane autoritativan roditeljski stil ima pozitivne učinke na razvoj djeteta. Roditelj u ovom odgojnom stilu otvoreno pokazuje ljubav, pruža potporu i potiče dijete, ali u okvirima zadanih ograničenja. Ovaj odgojni stil rezultira maksimalnom potporom i poštovanjem, uz postavljanje jasnih granica ponašanja.¹³⁵ Djeca autoritativnih roditelja su nezavisna, sposobna regulirati vlastito ponašanje, emocionalno prilagođena, zadovoljna i društveno odgovorna.¹³⁶

Dosadašnja istraživanja su pokazala da djeca, osobito mladi, koji često konzumiraju drogu donose izvješće o tome da su imali malo roditeljske ljubavi i da su odrasli u neprijateljskom obiteljskom okruženju. Za razliku od njih, adolescenti koji ne konzumiraju drogu percipiraju da primaju više ljubavi od oba roditelja.¹³⁷ Svoje roditelje kao one koji im ne pokazuju emocije, sebični i zanemarujući, ali istodobno i kao posesivne, nametljive osobe, opisuju adolescenti koji su bili u dodiru sa sredstvima ovisnosti. U pojedinim istraživanjima se pokazalo da djeca roditelja koji su više uključeni u odgoj manje su eksperimentirala s pušenjem i slabije su pokazivala problematična ponašanja u školi, a sudjelovanje u odlučivanju u obitelji bilo je povezano s manjom učestalosti izražavanja devijantnog ponašanja.¹³⁸

3.2.3. Uloga discipline u odgoju djeteta

Dijete koje pokazuje ponašanje kojim ugrožava ne samo sebe, već i druge oko sebe ili norme prihvatljivog društvenog ponašanja. Odrasle osobe koji vode za njega brigu, pokušavaju disciplinom takvo ponašanje smanjiti ili zaustaviti. Disciplina je proces učenja djece ponašanju koje je prihvatljivo unutar određenih granica i ono nije isto kao kažnjavanje. Kada se govori o metodama discipliniranja djece još uvijek se spominje batina koja je „iz raja izašla“. Stoga se često događa da primjena tjelesne kazne kao odgojnog sredstva nerijetko prerasta u tjelesno zlostavljanje. Iako se roditelji često služe fizičkim kažnjavanjem da discipliniraju dijete, potrebno je naglasiti razliku između discipliniranja djeteta i tjelesnog kažnjavanja. Prema Kyricou disciplina ponekad podrazumijeva potreban red da bi djeca mogla učiti bez dominacije i straha. No u svakodnevnom govoru pod riječju disciplina obično se misli na stegu,

¹³⁵ Usp. KLARIN, Mira, *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, str. 25.

¹³⁶ Usp. BRAJŠA-ŽGANEC, Andreja- SAKOMAN, Slavko - RABOTEG-ŠARIĆ, Zora, *Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*, u: *Društvena istraživanja*, 11 (2002)., br. 2-3., str. 240. - 241.

¹³⁷ Usp. *Isto*, str. 241.

¹³⁸ Usp. *Isto*, str. 241.

pokoravanje određenim autoritetima ili pravilima, tj. veže se uz negativni, represivni kontekst te se često poistovjećuje s kažnjavanjem.¹³⁹ Grubo roditeljsko discipliniranje povezano je sa eksternaliziranim ili internaliziranim ishodima. Roditelji najčešće navode da koriste tjelesno kažnjavanje kako bi suzbili dječju agresivnost ili neki problem u ponašanju. Ironično je da roditelji takvim tjelesnim kažnjavanjem zapravo samo potkrepljuju ponašanje koje žele korigirati u djece. Tako roditeljsko kažnjavanje može potaknuti djecu na zaključak da je uporaba nasilnih metoda u međuljudskim odnosima opravdana.¹⁴⁰ Zbog toga disciplina na taj način je krivo odgojno sredstvo, jer tu dijete zbog snažnih emocija ne može usvojiti roditeljske odgojne poruke o ponašanju i odnosu prema drugima, pa je takav oblik poučavanja često u suprotnosti s onim što bi se htjelo postići. „Takvi odgojni postupci rezultiraju time da tjelesno kažnjavanja djeca često osjećaju ljutnju prema roditeljima i strah da se kažnjavanje ne ponovi, što može rezultirati otuđenošću od roditelja.“¹⁴¹

Djeca su vrlo bistra i uče brzo pravila, problem je u tome što ih roditelji često uče krivim pravilima. Roditelji i ostali članovi obitelji stvaraju svojim ponašanjem i odnosima pravila po kojima će se dijete kasnije ponašati u životu. Roditelji koji nisu adekvatni djeluju negativno na djetetov emocionalni razvoj i što dovodi do niza ponašajnih problema u kasnijem djetetovom životu.¹⁴² „Često zbog surovog ponašanja djeca počnu vjerovati da su još bezvrijednija i izopačenija nego što izgleda i počnu se tako ponašati. Zbog toga su odnosi u obitelji i odnosi prema djetetu baza svih budućih odnosa koje će dijete stvoriti u životu.“¹⁴³ Zbog toga možemo reći da najčešći razlog neprimjerenu ponašanju djece leži u krutosti i nepopustljivosti njihovih odgojitelja, jer djeca u njihovoj hladnoj nezainteresiranosti vide dokaz da ga zanemaruju i zbog toga još ružnijim ponašanjem nastoje skrenuti pozornost i brigu roditelja na sebe.¹⁴⁴ „Za discipliniranje djece treba koristiti drukčije metode, koje prije svega isključuju sve oblike tjelesnoga i duševnog kažnjavanja. Stoga želimo li da obitelji, škole, društvo i u cjelini postanu djeci mjesto na kojem će živjeti svojevrstan raj na zemlji, batina nikako ne može biti sveprisutno odgojno sredstvo.“¹⁴⁵

¹³⁹ Usp. BILIĆ, Vesna- BULJAN – FLANDER, Gordana - HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom*, Naklada Slap, Zagreb, 2012., str. 85.

¹⁴⁰ Usp. BILIĆ, Vesna- BULJAN – FLANDER, Gordana - HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom* str. 90.

¹⁴¹ *Isto*, str. 90.

¹⁴² Usp. *Isto*, str.58.

¹⁴³ *Isto*. str. 58.

¹⁴⁴ Usp. HAUCK, Paul, *Uspješan odgoj djeteta*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1993., str. 50.

¹⁴⁵ BAŠIĆ, Josipa - JANKOVIĆ, Josip, Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži, *Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju*, Zagreb, 2000., str. 82.

„Roditelji da bi pomogli svojoj djecu u regulaciji ponašanja, moraju napraviti niz preventivnih i korektivnih postupaka.“¹⁴⁶ Ti preventivni odgojni postupci podrazumijevaju poticanje poželjnog i sprječavanje nepoželjnog ponašanja, a uključuje prihvatanje reakcija djeteta, razumijevanje njegovih želja, poticanje da donosi odluke i nešto uradi bolje, ohrabrivanje na izražavanje mišljenja, stavova. Korektivni odgojni postupci slijede nakon dječjeg nepoželjnog ponašanja s namjerom da se ono ispravi, a uključuje kažnjavanje i alternative kažnjavanju. „Alternative kažnjavanju uključuju provjeravanje ponašanja, objašnjavanje pravila kako se ne bi ponovilo neprimjereno ponašanje, demonstriranje kako nešto bolje napraviti. Takvi oblici ponašanja smanjuju potrebu za kažnjavanjem i poboljšavaju odnos roditelj - dijete.“¹⁴⁷

Jedna od najčešćih uspješnih metoda u obitelji u discipliniranju djeteta je metoda logičnih posljedica. Prirodne posljedice neovisne su o nama i prozlaže i okoline, nastupaju kao rezultat nekog izbora koje je dijete napravilo. Logične posljedice same oblikujemo, odnosno one često proizlaze iz našeg odnosa i zbog toga se mora s njima računati kada se želi promijeniti ili spriječiti neko neželjeno ponašanje djeteta.¹⁴⁸ Razlika između kazne i logične posljedice je ton na koji se prezentira djetetu. Roditelji koji djetetu pristupaju s ljubavlju i nježnošću i suosjećaju s njim vezano za situaciju, dijete će razumjeti uzroke i posljedice svoga ponašanja. Te posljedice će omogućiti djetetu da nauči iz svoje vlastite greške i to će mu pomoći da raste i razvija se u odgovornu osobu. Kažnjavanje, čak i kad se čini da uspješno djeluje, može dovesti samo do dobrog ponašanja na površini, koji se temelji na strahu i ljutnji koja se skuplja iznutra. Tako kažnjavanje može dovesti do “dobrog” ponašanja u ranijoj dobi, ali uz veliku cijenu koju roditelji i društvo plaćaju tijekom adolescencije i odraslosti. Možda je najznačajniji problem vezan uz kažnjavanje taj što ono odvlači pažnju djeteta od konkretnog problema i ono biva zaokupljeno osjećajima srdžbe i želje za osvetom. Naj taj način dijete ostaje bez odlične prilike za učenje kreativnog rješavanja problema, a roditelj bez odlične prilike za to da dijete nauči moralnim vrijednostima u odnosu na stvarne situacije. Stoga dijete kažnjavanjem ništa neće naučiti na koji način rješavati u budućnosti slične situacije. Ljubav i podrška jedini su način da se nauči istinski moralno ponašanje temeljeno na snažnim unutarnjim vrijednostima. Snažne

¹⁴⁶ BILIĆ, Vesna - BULJAN – FLANDER, Gordana- HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom*, str. 50.

¹⁴⁷ BILIĆ, Vesna- BULJAN – FLANDER, Gordana - HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom* str. 90. – 91.

¹⁴⁸ Usp. HAUCK, Paul, *Uspješan odgoj djeteta*, str. 132.

unutarnje vrijednosti, mogu se razvijati samo u slobodi, nikad uz strah.¹⁴⁹ Stoga djeca roditelja koji ne koriste kazne u odgoju nisu nedisciplinirana i ne pušta ih se da se ponašaju kako žele. Njima je dano na raspolaganje znanje i vještine koje su potrebne da postanu sposobni sami upravljati svojim ponašanjem, biti osobe koje su odgovorne za ono što učine i u stanju ispraviti svoje pogreške. Odgovornosti i rješavanju problema djecu to uči, a istovremeno ih priprema da postanu uspješne odrasle osobe.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Usp. BILIĆ, Vesna - BULJAN – FLANDER, Gordana - HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom*, str. 60.

¹⁵⁰ Usp. BILIĆ, Vesna - BULJAN – FLANDER, Gordana - HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom*, str. 61.

4. VJERSKI ODGOJ DJECE KAO ZAŠTITNI ČIMBENIK RIZIČNIH PONAŠANJA

Obitelj određuje vjersku pripadnost svoje djece. Vjerska shvaćanja, uvjerenja i stavovi, odnos prema vjeri i navike življena u skladu s njezinim načelima izgrađuju se u obiteljskom okruženju. U temeljne zadaće vjerskog odgoja ulazi liturgijski odgoj, moralno obrazovanje, naučiti moliti, odgoj za život u zajednici i inicijacija za poslanje. „S kršćanskog gledišta vjerski odgoj, javno ispovijedanje, svjedočenje i širenje evanđeoske istine nije samo pravo nego i dužnost roditelja, obitelji i svih vjernika. Djelujući u skladu sa svojom religijskom zadaćom vjernici i obiteljske zajednice angažirano sudjeluju u društvenom životu, razvijaju moralne odnose, afirmiraju i reafirmiraju vrijednosti.“¹⁵¹ „Čovjek živeći u vjeri stječe moralna iskustva, spoznaje, ali i uvjerenja i navike moralnoga ponašanja i djelovanja.“¹⁵² Uzorne kršćanske obitelji su najplodnije tlo da se u njima odgoje djeca velikog duha i srca. Takva djeca se ne daju slomiti bilo na vjerskom bilo na čudorednom području, pa makar od njih to zahtijevalo veliku žrtvu. U ovom dijelu rada, govoriti ćemo o tome kako vjera može biti zaštitni čimbenik rizičnih ponašanja djece, odnosno prvo ćemo se dotaknuti samog pogleda na obitelj u Svetom Pismu i crkvenim dokumentima, a zatim ćemo nastaviti na utjecaj obitelji na razvoj vjere kod djece, te ćemo govoriti o samim obilježjima kršćanske obitelji i njenom odgoju djece kao zaštitnom čimbeniku rizičnih ponašanja.

¹⁵¹ KONGREGACIJA ZA KLER, *Opći direktorij za katehezu*, Kršćanska sadašnjost – Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 2000. br. 85.- 86.

¹⁵² GARMAZ, Jadranka - TOMAŠEVIĆ Frano, *Odgajanje opažanjem: neke specifičnosti odgoja prema Montessori pedagogiji*, u *Služba Božja*, 58 (2018)., br. 4., str. 451.

4.1. Brak i obitelj u Božjem naumu

4.1.1. Biblijski govor o obitelji

Kad govorimo o obitelji onda podrazumijevamo ljudsku zajednicu, sastavljenu od oca i majke i barem jednog djeteta, koja nastaje ženidbom i krvnom vezom. U središtu Starog zavjeta temeljne odrednice biblijskog shvaćanja braka dane su u izvještajima o stvaranju prvog ljudskog para, Adama i Eve, koji se smatraju prvim mužem i ženom. U prvom izvještaju o stvaranju čovjeka (1, 26 - 31) ističu se dva temeljna elementa njihova bračnog zajedništva: zajedništvo muškarca i žene ima svo izvor u čovjekovoj sličnosti Bogu koji je sam u sebi komunikacija ljubavi i Božji blagoslov koji se očituje u daru potomstva, što podrazumijeva spolno zajedništvo usmjereno rađanju djece.¹⁵³

Biblijska obitelj je obitelj patrijahalnog tipa. Karakteristika patrijahalne obitelji su poliginizam, priznanje plodnosti i prednost u muškoj lozi. Njezina je bitna i gotovo jedina preokupacija plodnost, jer se njom osigurava vječnost rase.¹⁵⁴ Sposobnost ljudskog para da rađa put je po kojem se povijest razvija. Prema toj slici plodni odnos para postaje slika za razumijevanje i opisivanje otajstva samog Boga, koja je od temeljnije važnosti u kršćanskom shvaćanju trojstva. Trojstveni Bog zajednica je ljubavi, a obitelj je njegov živi odraz.¹⁵⁵

Iako su Adam i Eva živjeli u okolnostima potpune upućenosti jedno na drugo, stvari se iz naraštaja u naraštaj kompliciraju. Postavlja se pitanje brakova koji su dopušteni i nedopušteni s obzirom na pripadnost vjerskoj zajednici i krvno srodstvo. Pojavljuju se problemi neplodnosti, poligamije i rastave. Rastava je bila dopuštena, no muž samo je mogao biti njezin inicijator.¹⁵⁶ „Iako je u Starome zavjetu pojava poligamije kao i rastava braka, legalizirana i regulirana (Pnz 21,15-17; 24,1-4), one time nisu preporučene, nego je kroz čitav Stari zavjet uvijek kao ideal ostao monogamni brak u međusobnoj vjernosti jednoga čovjeka i jedne žene.“¹⁵⁷

„U Novom Zavjetu se jasno otkriva što je Bog mislio stvaranjem muža i žene. Ustanovu ženidbe dovodi u najužu vezu s otkupljenjem.“¹⁵⁸ Ženidbi i obitelji njihov prvobitni oblik

¹⁵³ https://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1350&Itemid=40 (viđeno, 5.2.2020).

¹⁵⁴ Usp. *Isto*, (viđeno 5.2.2020)

¹⁵⁵ Usp. PAPA FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., str. 11.- 12.

¹⁵⁶ Usp. RUPČIĆ, Ljudevit, *Obitelj u Bibliji*, u: *Bogoslovska smotra*, 42 (1972), br. 1., str. 8.

¹⁵⁷ *Isto*, str. 8. – 9.

¹⁵⁸ *Isto*, str. 10.

ponovo je vratio Isus Krist koji je sve u sebi pomirio. Obitelj i ženidba su otkupljeni od Krista (usp. Ef 5, 21-32), obnovljeni na sliku Presvetog Trojstva, otajstva iz kojeg izvire svaka prava ljubav. Jedinstvo muža i žene utemeljeno je u jedinstvu Krista i Crkve. Temeljni princip obitelji je ljubav. Ljubav između Krista i Crkve poprimila je oblik ljubavi između muža i žene. Stoga je ona spasiteljska.¹⁵⁹ Obitelj promatrana kroz bibliju je i mjesto kateheze za djecu. Obitelj je mjesto gdje roditelji postaju prvi učitelji vjere za svoju djecu, i roditelji su dužni ozbiljno shvatiti tu svoju zadaću.¹⁶⁰ Kroz obitelj protječe život koji je Krist dao Crkvi i u njihovoj svakidašnjici razlijeva se na cijeli svijet. Preko obitelji Krist se spaja sa svijetom i priprema opću zajednicu s njim.

4.1.2. Obitelj u dokumentima Crkve

U povijesti Crkve i njezine teologije o braku i obitelji naglašavala pravna i ekonomska ideja bračnog suživota, koji se shvaćao kao isključivo usmjeren na rađanje djece. Time se zanemario osnovni obiteljski pojam, da je obitelj zajednica koja se inspirira na odnosu ljubavi između Krista i Crkve. Takva obitelj imala je veliku izvanjsku, društvenu važnost, ali gotovo nikakvu unutarnju. Današnja Crkva započela je novi govor o obitelji, a posebice se naglašava evangelizacijska uloga obitelji.¹⁶¹ Crkva tijekom povijesti nije prestajala naučavati o ženidbi i obitelji. S Drugim vatikanskim koncilom Crkva započinje novi govor i shvaćanje o braku. Jedan od najviših izraza toga učiteljstva je ponudio Drugi vatikanski koncil, u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*, koja posvećuje cijelo poglavlje promicanju dostojanstva braka i obitelji. Brak se više ne gleda kao ugovor nego kao savez u kome se muškarac i žena međusobno prihvaćaju i darivaju. Brak je ustanova koju je Bog od početka ustanovio i obdario je mnogostrukim dobrima i ciljevima, te je on po svojoj naravi usmjeren prema rađanju i odgoju djece.¹⁶² Na taj način ženidbeni drugovi su kao posvećeni po sebi svojstvenoj milosti izgrađuju Tijelo Kristovo i čine kućnu Crkvu.¹⁶³ Poslije Pavao VI. izdane encikliku *Humanae vitae*, po kojoj bračna ljubav traži od bračnih drugova svijest o njihovu poslanju odgovornog roditeljstva.

¹⁵⁹ RUPČIĆ, Ljudevit, Obitelj u Bibliji, str. 10

¹⁶⁰ Usp. Papa FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, str. 15.

¹⁶¹ Usp. TOMAŠEVIĆ, Luka, Crkveni dokumenti o evangelizacijskog ulozi obitelji, u: *Crkva u svijetu*, 36 (2001), br.4, str. 439.

¹⁶² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, PASTORALNA KONSTITUCIJA: Crkva u suvremenom svijetu „, *Gaudium et spes*“, br. 48.

¹⁶³ Usp. Papa FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, str. 54.

Ostvarivanje odgovornog roditeljstva između ostalog traži da supružnici u potpunosti priznaju vlastite dužnosti prema Bogu, prema samima sebi, obitelji i društvu.¹⁶⁴

Posebnu pozornost katehezama o ljudskoj obitelji posvetio je Ivan Pavao II. u apostolskoj pobudnici *Familiaris consortio*, te 1994. godine *Pismom obiteljima*, a također uvelike govori o obitelji i u enciklici *Evangelium vitae*.¹⁶⁵ „U tim dokumentima definirao je obitelj kao put Crkve, te bračnu ljubav opisao je na način na koji bračni drugovi, u svojoj uzajamnoj ljubavi primaju dar Kristova Duha i žive svoj poziv na svetost.“¹⁶⁶ Bračna ljubav se ne iscrpljuje u bračnom paru, bračni drugovi, dok se predaju jedno drugome, preko samih sebe daruju jedno stvarno biće, dijete, živi odraz svoje ljubavi.¹⁶⁷

„Benedikt XVI. enciklici *Deus Caritas Est* kaže kako je brak utemeljen na isključivoj i konačnoj ljubavi te da je on slika odnosa Boga s njegovim narodom i obrnuto: način na koji Bog ljubi postaje mjera ljudske ljubavi.“¹⁶⁸ Nadalje, u „enciklici *Caritas in veritate*, ističe važnost ljubavi kao počela života u društvu mjestu u kojem se uči iskustvo zajedničkog dobra.“¹⁶⁹

Papa Franjo u Enciklici *Lumen Fidei*, osvrćući se na vezu između obitelji i vjere, piše: 'Kada čovjek susretne Krista, kada dopusti da ga zahvati i vodi njegova ljubav, tada njegov život dobiva širi obzor i čvrstu nadu koja neće razočarati. Vjera pomaže otkriti poziv na ljubav, i jamči da je ta ljubav pouzdana, da vrijedi predati joj se, jer se njezin temelj nalazi u vjernosti Bogu.“¹⁷⁰

¹⁶⁴ Usp. Papa FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, str. 54.

¹⁶⁵ Usp. TOMAŠEVIĆ, Luka, Crkveni dokumenti o evangelizacijskog ulozi obitelji, str. 440.

¹⁶⁶ GARMAZ, Jadranka, Kako osnažiti obitelj?, u: *Služba Božja*, 58 (2018)., br. 3., str. 372.

¹⁶⁷ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981., str.14.

¹⁶⁸ Papa FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, str. 56.

¹⁶⁹ *Isto*. str.56.

¹⁷⁰ <http://laudato.hr/Novosti/Vatikan/Donosimo-cjelokupni-dokument-sinode-Relatio-synodi.aspx#sec7> (videno 4.2.2020).

4.2. Vjerski odgoj djece u obiteljskom okruženju

4.2.1. Odgoj i stvaranje slike o Bogu

Djetinjstvo je označeno dramatičnim i epizodnim promjenama, u kojima se djeca bore da se pronađu tko su u tom svijetu. Upravo to daje okvir za rani religiozni razvoj. Roditelji su u takvim prilikama skloni podržavati mirna razdoblja, a biti nestrpljivi prema onim stresnim. No prihvaćanje stresa i mira važno je za razvoj dječje religioznosti.¹⁷¹

Danas uglavnom prevladava mišljenje „da se dijete rađa sa predispozicijom za religiozno, ali sama religioznost razvija se pod utjecajem pozitivnih činitelja iz okoline, osobito u vlastitoj obitelji.“¹⁷² Da bi dijete steklo prva iskustva i znanje o Bogu, dva su uvjeta. Prvi uvjet je da roditelji moraju vjerovati u Boga, inače se iskustvo koje dijete stječe ne može povezati s Bogom. Drugi uvjet je da roditelji trebaju osjećati potrebu da mole.¹⁷³ Svoja najranija iskustva o Bogu dijete prima preko ambijenta i ponašanja roditelja. Dijete u ocu vidi simbol snage, moći, sigurnosti, dok majka predstavlja simbol dobrote, nježnosti, vedrine i ljubavi. Karakteristike koje dijete prepisuje roditeljima, kasnije će prenjeti na Boga. On će djetetu postati od prvog svitanja svijesti otac i majka zajedno: zaklonjenost u sigurnost i radost u ljubavi.¹⁷⁴

Iako se u razdoblju od rođenja do dvije godine djetetova života ne može govoriti o pravoj religioznosti, to razdoblje izrazito je važno jer se tada postavljaju temelji njegove religioznosti. „U tom razdoblju dijete ima prirodnu potrebu za sigurnošću i zaštitom. Temeljno povjerenje u sebe i svijet stječe na temelju odnosa s majkom. Majka koja pokazuje ljubav i nježnost prema djetetu ima pozitivan utjecaj na njegov općeljudski razvoj, a samim time i na razvoj njegove religioznosti.“¹⁷⁵ Najvažniji dio odnosa religioznosti i djeteta je trajna kakvoća iskustva djeteta s roditeljima. Ukoliko su roditelji vjernici i žive svoju vjeru na odgovoran i zreo način, onda će na neverbalan način prenijeti svoju vjeru na dijete. U razdoblju od treće do četvrte godine života u djeteta se javljaju prve intuitivne simboličke funkcije dječje

¹⁷¹ Usp. ŠITO ĆORIĆ, Šimun, *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Zagreb, 2003. str.156.

¹⁷² NIKIĆ, Mijo, Uloga oca u stvaranju slike o Bogu, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 55 (2000), str. 358.

¹⁷³ Usp. LEIST, Marlielene, *Prva iskustva o Bogu*, HKD SV. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1986., str. 9.

¹⁷⁴ Usp. FUČEK, Ivan, Moralno – religiozni razvoj djeteta, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 34 (1979), br. 6., str. 525.

¹⁷⁵ NIKIĆ, Mijo, *Uloga oca u stvaranju slike o Bogu*, str. 359.

inteligencije. Počinje se više strukturirati svijest djeteta koja ima sposobnost predočavanja religioznih simbola, što je izrazito važno za razvoj religioznosti.¹⁷⁶ U tom razdoblju dalje važne su i geste, na primjer oponašati stav roditelja kod molitve, sklopiti ruke, mirno stajati, šutjeti i biti sabran, ne gledati okolo. „Ti vanjski oblici izražavanja očituju temeljne religiozne osjećaje, pa zato roditeljima i djetetu pomažu da se nauče staviti u nazočnost Božju. U tom razdoblju pomoću religiozne prakse roditelja djecu se polako uvodi u religioznu formaciju s prvim izrečenim molitvicama. To je doba kad se u djetetu budi i razvija mašta, koja mu može u tome puno pomoći.“¹⁷⁷ U dobi od pete do sedme godine dijete svjesno uočava razlike između Boga i roditelja. Dijete počinje shvaćati da roditelji imaju svoga oca i majku. Na razvoj ispravne slike o Bogu najveći utjecaj imaju roditelji. Sa šest godina započinje cjelovitiji razvoj slike o Bogu. On se doživljava kao Stvoritelj svih stvari. Na početku dijete pripisuje Bogu ljudske kvalitete, odnosno njegova slika Boga je jako antropomorfna. Kao što se roditelji brinu za njega, vole ga i sve čine za njega, tako slično postupaju i Bog. Tek između osme i dvanaeste godine života shvaća da je Bog svugdje ali nevidljiv. U razdoblju adolescencije se zauzima osobni stav prema religiji pod pritiskom potrebe za samostalnošću i afirmacijom vlastite ličnosti. U tom razdoblju slika Boga čisti se od sastavnica antropomorfizma, magije i animizma. Bog više nije daleki Bog, već ga se doživljava kako svoga najboljeg prijatelja, on postaje moj Bog. Spoznaje o Bogu u tom razdoblju ostaju u psihi čovjeka za cijeli život. Tako je moguće da neki u tom razdoblju stvore pozitivnu sliku Boga, dok u drugih se oblikuje negativna slika Boga koja se teško mijenja.¹⁷⁸ Takav Bog uglavnom uvijek je okarakteriziran kao nemilosrdan, kao onaj koji kažnjava ili onaj koji je nezainteresiran. Osobito se takva slika Boga razvija u djece koja su odrasla u razorenim obiteljima, ili u onim obiteljima gdje dijete nije upoznao oca, jer takvo dijete svoju sliku oca prenosi na Boga kao onog koji se ne brine puno za nas i za ovaj naš svijet.¹⁷⁹ Već smo u prethodnim poglavljima ustanovili da takva djeca su sklona raznim poremećajima ponašanjima.

Možemo zaključiti da obitelj igra veliku ulogu u razvoju religioznosti djeteta. Roditelji koji stvaraju dobre odnose s djecom, njeguju privrženost i povjerenje, stvorit će tim odnosom temelj za njihovo povjerenje u Boga i njihovu vjeru u Boga. Razvijajući dobre navike kod djece i potiču unutarnju motivaciju za dobro ponašanje, oni će postaviti temelje moralnom odgoju koji se posebno razvija vježbanjem u stjecanju pozitivnih navika, poticanjem kulture dijaloga i

¹⁷⁶ Usp. NIKIĆ, Mijo, Uloga oca u stvaranju slike o Bogu, str. 358.

¹⁷⁷ FUČEK, Ivan, Moralno – religiozni razvoj djeteta, str. 359.

¹⁷⁸ Usp. NIKIĆ, Mijo, Uloga oca u stvaranju slike o Bogu, str. 360.

¹⁷⁹ Usp. *Isto*, str. 360.

pokretanjem onih odgojnih procesa koji omogućuju rast djece u slobodi. Ti su odgojni procesi temelji za razvijanje vrednota vrlina i kreposti, koji oplemenjuju pojedinca i društvo.¹⁸⁰ Ako u obitelji vladaju skladni odnosi između muža i žene, a dijete se u tom odnosu osjeća voljenim i prihvaćenim, ono će zavoljeti svoje roditelje i usvajati vrednote. „Djeca gledaju svoje roditelje, oponašaju ih i upravo zato roditelji trebaju živjeti svoju vjeru u punini. Njihov život treba biti prožet kršćanskom istinom, od vjerovanja u Boga, pristupanja svetim sakramentima do kršćanskih svjetonazora i stavova.“¹⁸¹

4.2.2. Uloga molitve i euharistije u razvoju vjere djeteta

„Kršćanska je molitva uvijek živ i osoban odnos vjernika s neizmjerljivo dobrim Ocem, njegovim Sinom i s Duhom Svetim koji prebiva u njihovom srcu.“¹⁸² Molitvu ne bi trebali shvaćati kao pomoć u teškim trenucima nego bi trebali gledati na nju kao izraz vjere i ljubavi prema Stvoritelju.¹⁸³

Kršćanski roditelji su dužni na temelju svog poslanja i dostojanstva odgajati svoju djecu u molitvi, te ih uvoditi u otkrivanje Božjih otajstava i osobnog susreta s njim.¹⁸⁴ Prvo mjesto odgoja za molitvu je kršćanska obitelj. „Utemeljena na sakramentu ženidbe, obitelj je kućna Crkva u kojoj se djeca Božja uče moliti kao crkva i u molitvi ustrajati.“¹⁸⁵ Obiteljska molitva počinje zaručništvom. Po sakramentu ženidbe Isus daruje supruzima novi način postojanja po kojemu postaju slični Njemu, i time su stavljeni u posebni odnos Božjega naroda.¹⁸⁶ Prenositi vjeru djeci nije pitanje kojom se metodom poslužiti nego prvenstveno pitanje vjere. Prije molitve s djecom važno je da roditelji mole zajedno. Bog je izvor, a mi smo kanal, preko nas prenosi vjeru djeci. Ako roditelji nisu povezani s Bogom, ne mogu pomoći djeci da rastu u vjeri. Stoga molitveni život treba biti bitno obilježje svake kršćanske obitelji.¹⁸⁷ Bez toga da

¹⁸⁰ Usp. GARMAZ, Jadranka, Elementi proročkog u obiteljskom odgoju vjere, u: *Bogoslovska smotra*, 89 (2019), br. 3., str. 747.

¹⁸¹ PIERLOT, Holly, *Tajna uspješnog majčinstva*, Verbum, Split, 2011., str. 129. – 130.

¹⁸² HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, Katekizam Katoličke Crkve, Verbum – Crkva u svijetu, Split, 2006., br. 534.

¹⁸³ FRIDL, Stjepan, Obiteljska molitva – uvođenje u osobnu molitvu, u: *Obnovljeni život*, 39 (1984.), br.6, str. 485.

¹⁸⁴ Usp. BOGOVIĆ, Natalija, Molitva u obitelji, u: *Riječki teološki časopis*, 39. (2012.), br. 1., str.70.

¹⁸⁵ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, Katekizam Katoličke Crkve, Verbum – Crkva u svijetu, Split, 2006., br. 2685

¹⁸⁶ Usp. FRIDL, Stjepan, Obiteljska molitva – uvođenje u osobnu molitvu, str. 486.

¹⁸⁷ Usp. BOGOVIĆ, Natalija, Molitva u obitelji, str. 77

svaki roditelj izgradi osobni susret s Bogom u molitvi osobnog susreta s Bogom u molitvi, nije moguće nije moguće da prenese i razvije osjećaj vjere i susreta s Bogom u molitvi kod djece.

Već djeca primjećuju da se kroz obiteljsku molitvu cijela obitelj međusobno čvršće povezuje. Papa Ivana Pavao II. u pobudnici *Obiteljska zajednica* naglašava da je obiteljska molitva zajednička molitva muža i žene, roditelja i djece. „Kršćanski roditelji na temelju svoj dostojanstva i poslanja imaju dužnost da svoju djecu odgajati u molitvi, uvoditi ih u potpuno otkrivanje Božjih otajstava i osobnog susreta s njim. Temelj i nezamjenjivi element odgoja za molitvu jest konkretan roditeljski primjer. Moleći sa svojom djecom, otac i majka ispunjavaju svoje kraljevsko svećenstvo, prodiru u srce svoje djece, te u njemu ostavljaju tragove koje životni događaji neće uspjeti izbrisati.“¹⁸⁸ Obitelj se zajednički može moliti onda kada je na okupu, najčešće je to za vrijeme jela ili navečer. Postavlja se pitanje u kojoj dobi je prikladno djecu početi uvoditi u molitvu, budući da dijete Boga ne može vidjeti i nije svjesno njegove prisutnosti? Gledajući i slušajući roditelje kako mole, dijete će shvatiti da se roditelj obraća nekome tko je tu. To je prvi i najvažniji pristup molitvi i to se događa puno prije nego što dijete postane sposobno govoriti ili prekriziti se.¹⁸⁹ Mnogi autori se slažu da je odgoj vjere više učenje kulture življenja na temelju evanđelja nego učenje samih sadržaja vjere. „U središtu se kršćanskog života obitelji kao kršćanske zajednice nalaze tri novozavjetna elementa: molitva, lomljenje kruha i služenje bližnjemu.“¹⁹⁰ „Hrana kršćanskog obiteljskog života je molitva, a vrhunac molitvenog života obitelji jest slavljenje nedjeljnoga euharistijskog otajstva. Naime, u euharistiji temelj i dušu svoga zajedništva i poslanja nalazi kršćanska obitelj. Sudjelovanje čitave obitelji na istoj nedjeljnoj euharistiji posebno izražava obiteljsko zajedništvo.“¹⁹¹

Možemo zaključiti da obiteljska molitva mora biti prilagođena mogućnostima djece, te je važno njegovati određeni ritam molitve tijekom dana, no ono najvažnije jest to da sami roditelji moraju biti molitveni primjer svojoj djeci, odnosno roditelji koji mole, razgovaraju s Bogom, vjeruju u njega i traže njegovo svjetlo, moći će djecu uvoditi u molitveni odnos s Bogom.¹⁹² Moleći sa svojom djecom, otac i majka ulaze duboko u srce svoje djece i u njemu ostavljaju tragove zauvijek. Najvažnije je da dijete bude svjedok međusobne ljubavi roditelja i to će za njega biti najveći dar i siguran uvod u osobnu molitvu i autentičan kršćanski život. U obitelji molitva pomaže im da vide sve ono što kao obitelj proživljavaju kroz Božje oči.

¹⁸⁸ FRIDL, Stjepan, *Obiteljska molitva – uvođenje u osobnu molitvu*, str. 487.

¹⁸⁹ Usp. PONSARD, Christine, *Vjera u obitelji*, Verbum, Split, 2016. str. str. 102.

¹⁹⁰ GARMAZ, Jadranka, *Odgoj vjere u obitelji prema hrvatskoj teološkoj periodici od 1994. do 2014. godine*, u: *Bogoslovska smotra*, 85 (2015)., br. 3., str. 847.

¹⁹¹ BOGOVIĆ, Natalija, *Molitva u obitelji*, str. 77.

¹⁹² Usp. GARMAZ, Jadranka, *Elementi proročkog u obiteljskom odgoju vjere*, str. 747.

„Iskustvo pokazuje kako obitelj koja svaki dan moli te redovito slavi sakramente puno lakše prođe kroz životne poteškoće.“¹⁹³ Jedna od vrlo važnih zadaća obitelji uz prenošenje vjere jest oblikovanje slobodnih i odgovornih osoba. Kada djeca vide „da njihovi roditelji, unatoč teškoćama, mole, obraćajući se Bogu i s njim žive s radošću i oduševljenjem, u njima će se lakše razvijati duboka radost življenja koja će im pomoći uspješno svladavati prepreke što ih sa sobom nosi život, a samim time učit će se kvalitetnom ophođenju s drugim ljudima.“¹⁹⁴

4.2.3. Odgoj u kršćanskoj obitelji

„Obitelj je povlašteni životni i crkveni prostor u kojem se živi proročko, svećeničko i kraljevsko dostojanstvo i poslanje.“¹⁹⁵ Da bi neku obitelj nazvali kršćanskom, trebamo znati da kršćanska obitelj je obitelj krštenih. Krštenje člana obitelji nije samo uspomena već nepresušan izvor vode kojeg je obećao Isus s kojeg možemo neprestano piti. Obitelj ima poslanje da uvijek sve više postaje zajednica života i ljubavi. Kršćanska obitelj je prva odgojna i evangelizacijska zajednica. Jedno od temeljnih njezinih poslanja očituje se u tome da kao i Crkva bude mjesto gdje se Evanđelje prenosi i odakle ono zrači. Stoga je često nazivaju kućnom Crkvom ili Crkvom u malom.¹⁹⁶ U kršćanskim obiteljima se uče molitve, obavljaju sakramenti, održavaju vjerski obredi. Obitelji sudjeluju u liturgijskim slavljinama kršćanske zajednice osobito u euharistijskom slavlju, one žive kršćanskim životom, njeguju ga i održavaju.

Budući da je današnje društvo obilježeno brojnim izazovima, gdje se pokušava uvjeriti da su svi obiteljski modeli jednako vrijedni postavlja se pitanje kako u suvremenom svijetu živjeti vjeru te kako se postaviti pred pitanjima i izazovima koji se nalaze ispred današnjih, kršćanskih obitelji. Današnje društvo od kršćanske obitelji očekuje da bude savršena obitelj, no istina je potpuno drukčija. Problemi koje današnji život stavlja ispred nas imaju neposredan utjecaj na kršćanske obitelji. Kršćanska obitelj je obitelj grešnika, ali ona se trudi koračati prema Bogu, svjesna toga da nije najgora stvar griješiti nego je najgore uživati u svome grijehu.¹⁹⁷ Istina je „uvijek postoji rizik da se kršćanska obitelj odvoji od svijeta i da živi u oblacima, ali

¹⁹³ PARLOV, Mladen, *Suvremena Obitelj pred izazovima*, u: *Služba Božja*, 58 (2018), br. 3., str. 381.

¹⁹⁴ BOGOVIĆ, Natalija, *Molitva u obitelji*, str. 68.

¹⁹⁵ GARMAZ, Jadranka, *Elementi proročkog u obiteljskom odgoju vjere*, str. 746.

¹⁹⁶ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 42.

¹⁹⁷ Usp. PONSARD, Christine, *Vjera u obitelji*, str. 16.

veći rizik je da se kršćanski život svede na sklop ljudskih načina ponašanja zaboravljajući da sve ljudske djelatnosti što se nalaze u opasnosti zbog oholosti i sebljublja trebaju pročišćavati i privoditi savršenstvu Kristovim križem i uskrsnućem.¹⁹⁸ S iznimkom Svete obitelji, ne postoji prava, savršena obitelj, model s kojom bi se trebali pokušati suobličiti. Obitelj koja se izjašnjava kao kršćanska pozvana je staviti sve svoje povjerenje u Boga. Svaki oblik zajedničkog života, pa tako i obiteljski, traži veliki napor u odricanju samoga sebe što podrazumijeva vježbanje i borbu kako bi se pobijedila egocentričnost te prihvatili drugi s njihovim ograničenjima. U to ulaze i iskušenja u kojima se obitelj može naći, poput, bolesti, smrti voljene osobe, nasilje, alkohol.¹⁹⁹ Ne postoji s jedne strane dobre, a s druge strane loše obitelji. Postoje samo obitelji koje čine ljudi grješnici. Jedno je sigurno sve obitelji su pozvane na svetost, stoga nitko nije nedostojan te zadaće, jer svim roditeljima je to poslanje i Božji dar.²⁰⁰

Benedikt XVI. kad govori o obitelji, također govori o ljubavi: „Obitelj je povlašteno mjesto gdje svaka osoba uči darivati i primati ljubav. Sveti Otac govori o obitelji kao o svetištu ljubavi, života, vjere, kao o kućnoj Crkvi koja je i škola čovječnosti. To je mjesto gdje se odgaja razumom, za slobodu izbora, ravnajući se prema mjeri istine i dobra, za služenje ljubavi, za život molitve, u kojoj se nada procvatu novih zvanja.“²⁰¹ Odgoj vjere nije jednostran već obostran proces socijalizacije: obuhvaća onoga kojeg se odgaja i onoga koji odgaja.²⁰² Pravi kršćanski odgoj djece nije ništa drugo nego izgradnja Božjeg hrama u dječijim dušama. O kršćanskom odgoju djece progovorio je papa Pijo XII. kad je rekao „umjetnost odgajanja zapravo je umjetnost prilagođavanja. Treba se prilagoditi dobi, temperamentu, sposobnostima, potrebama i opravdanim težnjama onih koje odgajamo. Pravi kršćanski odgoj teži potpunom oblikovanju djeteta i mladog bića da bi od njega mogao stvoriti čovjeka, građanina, potpunog i uravnoteženog kršćanina. Pravi kršćanski odgoj treba biti neprestana postupna djelatnost. On se sastoji u privikavanju da se stvari promatraju u svjetlu velike božanske istine.“²⁰³ Možemo religiozni odgoj shvatiti kao poziv djeci da uvijek biraju dobro i izbjegavaju zlo, po uzoru na Isusa.²⁰⁴ Sam proces vjerskog odgoja ne može biti bez molitve. Zbog toga cilj istinskog

¹⁹⁸ PONSARD, Christine, *Vjera u obitelji*, str. 18.

¹⁹⁹ Usp. IVANČIĆ, Karla - MIJATOVIĆ, Jasna - GARMAZ, Jadranka, Euharistija i obitelj u svijetlu kateheze, u: *Služba Božja*, 52 (2012), br. 2., str. 214.

²⁰⁰ Usp. PONSARD, Christine, *Vjera u obitelji*, str. 23.

²⁰¹ BENEDIKT XVI., *Misli o obitelji*, Verbum, Split, 2011., str. 38.

²⁰² Usp. GARMAZ, Jadranka. Elementi proročkog u obiteljskom odgoju vjere, str. 744.

²⁰³ GUSIĆ, Juraj, *Roditelji veliki graditelji*, Vlastita naklada, Zagreb, 2002., str. 13.

²⁰⁴ Usp. BOGOVIĆ, Natalija, *Molitva u obitelji*, str.70.

obrazovanja i odgoja trebao bi imati za svrhu da potakne djecu da postanu sveti, pa vjersko obrazovanje, molitva trebali bi biti temelj roditeljskog učenja djece.

4.2.4. Odgoj za vrline i vrednote

Svakodnevnim življenjem kršćanskih vrednota i samim odgojem postaje se kršćaninom. Dva su cilja kršćanskog odgoja: pripravlja i omogućava vjeru, te se brine se za rast i osnaženje vjere vjernika. „Obitelj je prva škola ljudskih vrednota gdje učimo mudro koristiti se slobodom.“²⁰⁵ „Ivan Pavao II. u *Pismu obiteljima*, ali i papa Benedikt XVI. i Franjo u svojim dokumentima potvrđuju prvenstvo obitelji u odgoju za vrednote jer vrednote koje se usvajaju u obitelji, ostaju trajne za cijeli život. Najistaknutija od svih vrednota je ljubav koja se živi u obitelji. Utoliko je obitelj i prva škola ljubavi i povjerenja, škola milosrđa i praštanja.“²⁰⁶ Budući da je današnje društvo obilježeno napetostima i sukobima zbog zbog nasilnog sukobljavanja različitih individualizama i sebičnosti, djeca moraju postići osim osjećaja za istinsku pravdu i osjećaj prave ljubavi, prožete iskrenom patnjom i nesebičnim služenjem drugima. Djeca trebaju rasti u pravednoj slobodi prema materijalnim dobrima, prihvaćajući stil jednostavnog i strogog života, uvjereni da čovjek više vrijedi po onome što jest negoli po onome što ima.²⁰⁷ U današnje vrijeme čudnog moralnog shvaćanja, mnoge obitelji osim što se lome one se i ruše, stoga nije lako opstati u svijetu koji potpomaže uništenje obitelji. Zato se svi kršćani trebaju boriti za čuvanje zdravog obiteljskog doma i obiteljskog odgoj od kojega sve kreće.²⁰⁸ Stoga je navještaj i moralna pouka posebice potrebna obiteljima koje se nalaze pred krizom, a osobitno u našem slučaju onim obiteljima koja nose veliki potencijal da im djeca razviju rizična ponašanja. Među današnjom mladeži postoji jaka potreba za manifestacijama raznih rizičnih ponašanja, sve više se iskazuje potreba da budu drukčiji.

U dokumentu Drugog vatikanskog sabora nalazi se rečenica „da je obitelj prva škola ljudskih društvenih vrline i vrednota potrebnih svim društvima.“²⁰⁹ U obitelji se između

²⁰⁵ Papa FRANJO, *Radost ljubavi - Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, str. 207.

²⁰⁶ GARMAZ Jadranka - VOLENIK, Antun, Pastoralni i odgojno – katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice *Amoris laetitia*, str. 96.

²⁰⁷ Usp. IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, str. 19.

²⁰⁸ Usp. GATTI, Gaetano, *Katehetska zadaća obitelji u suvremenoj Crkvi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981., str. 1.- 2.

²⁰⁹ Usp. ISSAC, David, *Izgrađivanje karaktera*, Verbum, Split, 2012. str. 89.

ostaloga, radi o odgoju onoga što je najprirodnije, ljudske duše. Moguće je poticati članove u obitelji na razvoj vrlina iz ljubavi, imajući na umu da je dužnost svakog člana obitelji pomagati drugome u njegovu sazrijevanju. Na roditeljima je da brinu o razvijanju vrlina u svojoj djeci, dobrih navika i osobina. Da bi se neka navika, vrlina stekla, trebalo bi ponavljati neko djelo puno puta. A ponavlja se samo ako se na neki način ponavlja zahtijev.²¹⁰ Zahtjevi su odgojna sredstva kojima se neposredno utječe na djetetovo voljno područje tako da mu se nešto nalaže, naređuje ili zabranjuje. Naravno potrebno je nalagati dobra djela vezana uz njihove dužnosti i obveze, a poriču i zabranjuju moralno loši postupci. Takvi zahtjevi djecu usmjeruju na poštovanje dužnosti, traženje izvršavanja obveza i napuštanja loših postupaka. Roditelji bi u odnosu s djecom trebali postupati tako da pridobiju njihovu suradnju i da dijete stekne puno povjerenje u njih.²¹¹

Jedna od vrlo bitnih vrlina u odgoju djece je poslušnost. Djecu treba poticati na poslušnost iz ljubavi da pomažu roditeljima, i to je jedan od prvih koraka prema razvijanju vrline velikodušnosti. Pored vrline velikodušnosti u djeci treba razvijati vrlinu iskrenosti. Čim maleno dijete postane prilično svjesno pravila igre koja vrijede za njegovu igru sa drugom djecom i općenito za njegovo ponašanje prema drugim osobama dobro je poticati ga na krjeposno ponašanje prema svojim prijateljima. Kada se radi o djeci u dobi od trinaest do petnaest godina, s obzirom na svijest mlade osobe o njezinoj intimi, treba prvenstveno inzistirati na vrlinama koje su povezane s umjerenošću.²¹² Time se mladoj osobi pomaže da u vidu ima dobrotu i da ne dopusti da strastima da izmaknu kontroli.

Danas je moderno da mladi na svoj život gledaju kao na život bez obveza, zbog toga su mladi ljudi skloni govoriti o slobodi, a malo o odgovornosti. Za život u slobodi i ispravno postupanje nije dovoljno poznavanje sadržaja i moralnih normi ili vrednota.,,Štoviše, u vremenu rasipničkog i pretjeranog konzumističkog razvoja iznimno je važno razvijati vrline i kreposti.“²¹³ Odgovornost podrazumijeva da dijete treba biti svjesno svoje obveze ili dužnosti da nekome odgovori. Ako je dijete svjesno da su njegovi roditelji djelomice odgovorni za njegovo učenje, ono će se možda više truditi iz osjećaja dužnosti i ljubavi prema roditeljima.²¹⁴ Možda će mu netko povremeno narediti što treba činiti, ali je njegova savjest ta koja mora ostvarivati vezu

²¹⁰ Usp. *Isto*, str. 89. - 90.

²¹¹ Usp. VUKASOVIĆ, *Ante, Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 284.

²¹² Usp. ISSAC, David, *Izgrađivanje karaktera*, str. 89.

²¹³ GARMAZ Jadranka - VOLENIK, Antun, *Pastoralni i odgojno – katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice Amoris laetitiae*, str. 99.

²¹⁴ Usp. ISSAC, David, *Izgrađivanje karaktera*, str. 89.-92.

između njegove dužnosti i onoga što zaista čini. Glavna dužnost roditelja koji nastoje djecu odgajati za ovu vrlinu jest ispravno izvršavati roditeljski autoritet. Jer autoritet roditelja je pozitivan utjecaj koji odražava i povećava samostalnost i osjećaj odgovornosti svakoga djeteta.²¹⁵ Odgajati za vrlinu odgovornosti ne znači samo prihvaćati odgovornost na odluke koje su drugi donijeli, nego i samostalno donositi odluke. Zbog toga je bitno da djeca već od malih nogu počnu stjecati osjećaj za odgovornost poslušnim obavljanjem onoga što im se kaže. „Na pameti treba imati da se poslušnost stječe ako su roditelji dosljedni načinu na koji je zahtijevaju, ako roditelji jedan dan postupaju na jedan način, a drugi dan na drugi, velika je vjerojatnost da neće njihova djeca razviti vrlinu poslušnosti.“²¹⁶ Zbog toga je važno da roditelji se trude biti dosljedni u svojim postupcima i zahtjevima i sami bi trebali živjeti one vrednote koje smatraju važnima, te se potruditi da te vrijednote postanu jasne i djeci.²¹⁷

U govoru o poštovanju potrebno je praviti razliku između poštovanja koje proizlazi iz dužnosti pokazivanja prema ljudskom biću kao Božjemu djetetu od poštovanja koje dugujemo svakoj osobi zbog njena konkretnog položaja ili situacije. U odnosu roditelj djeteta osobne kvalitete roditelja su od sekundarne važnosti u odnosu na obvezu da ih se poštuje. Roditelji zaslužuju poštivanje svoje djece prije svega zato što su im oni roditelji, a ne zbog njihovih osobnih kvaliteta. Roditelji kršćani trebaju biti prijatelji koji će dijeliti s djecom svoj život i priopćiti im sve što su čuli od Boga i graditi s njima još od njihovih najranijih dana roditeljsko – prijateljski odnos.²¹⁸ „Vjernost, ljubav, poštovanje, su stvarnosti koje se njeguju žrtvom, kao što i spremnost primiti djecu od Boga i odgajati ih po zakonu Krista i Crkve izrasta iz sposobnosti žrtvovanja vlastite komotnosti i sebičnih interesa.“²¹⁹ Bez obzira na stanje u današnjem suvremenom društvu, „kršćanski roditelji trebaju biti svjesni kako u odnosu prema svojoj djeci nisu sami. Na raspolaganju im je pomoć koju im u odgoju njihove djece pruža naš nebeski Otac. To bi značilo da i u odgoju djece moraju računati na snagu molitve, jer i oni najbolji roditelji ponekad se nađu nemoćni pred zidom koji pred njih stavi dijete s problemima u ponašanju ili pred zidom raznih poteškoća u kojima se osjećaju mali i nemoćni.“²²⁰

²¹⁵ Usp. ISSAC, David, *Izgrađivanje karaktera*, str. 95.

²¹⁶ *Isto*, str. 234.

²¹⁷ Usp. *Isto*, 234. – 235.

²¹⁸ Usp. JAMBREK, Ljubinka, *Odgoj djece u evanđeoskom obiteljskom ozračju: Biblijska načela primjenjena u obitelji*, u: *Kairos*, 3 (2009)., str. 254.

²¹⁹ IVANČIĆ, Karla - MIJATOVIĆ Jasna, *GARMAZ* Jadranka, *Euharistija i obitelj u svijetlu kateheze*, str. 214.

²²⁰ PARLOV, Mladen, *Suvremena Obitelj pred izazovima*, str. 383.

4.2.5. Nasljedovanje uzora - Krist središte moralnog odgoja

Prirodna je i društvena funkcija roditelja da djeci predaju najbolje od svoga fizičkog i moralnog života. Moralni razvoj i oblikovanje mladog čovjeka prvenstveno se događa u obitelji. Veliko značenje u odgoju djeteta ima primjer. Pozitivan primjer roditelja izvanredno je i djelotvorno odgojno sredstvo.²²¹ Djeca svoj životni put i zanimanje vežu uz likove ljudi koji su na njih izvršili snažne utjecaje. Kaže se da je najbolja metoda svjedočenja. Uzoran život roditelja je najbolja i najuvjerljivija pouka. Roditeljska dužnost je da svojoj djeci budu uzorni putokazi u život. Svako dijete slika je svojih roditelja. Dijete većinu roditeljskih oblika ponašanja uči promatranjem i imitacijm. Zbog toga želeći da se dijete usvoji određen obrazac ponašanja, dajući primjer vlastitom djetetu i oni se moraju ponašati na takav način. Pozitivan primjer roditelja u međuljudskim odnosima, u radu i društvenom angažiranju, u poštovanju moralnih dužnosti i obveza izvanredno je snažno i djelotvorno odgojno sredstvo. Ali roditelji često to zaboravljaju pa se neprimjereno pred svojom djecom ponašaju.²²² Ključ uspješnog odgoja odgoja leži i u stvaranju snažne i sigurne povezanosti između roditelja i djeteta. Takva sigurna povezanost dovodi do razvoja odgovornosti i emocionalne zrelosti. Mladi čovjek danas najviše treba i traži uzor s kojim će se moći poistovjetiti. Zbog toga se već u djetinjstvu mladi zanose pojedinim osobnostima, traže svoje uzore u koje se žele ugledati i koje žele slijediti i oponašati, stoga mu se moralna pouka može predstaviti i kroz poticaj na nasljedovanje Krista. Ideja nasljedovanja djeci nije strana što nam potvrđuje spontano ponašanje starijih koje je dijete odabralo za uzor. U Isusu nalazimo mnoge kreposti koje pospješuju djetetovo vjersko i ljudsko sazrijevanje. On je slobodan prema predrasudama, tradiciji, brani siromahe, potlačene, grešnike. Dijete treba oduševiti za nasljedovanje Krista predstavljajući ga kao onoga koji daje slobodu i radost, koji nije moralist nego spasitelj. Nasljedovanje Krista daje motivaciju za snažno moralno djelovanje kršćanina. Sami Marija i Josip su odgajali Isusa najprije svojim primjerom: u svojim roditeljima on je upoznao svu ljepotu vjere, ljubavi prema Bogu i njegovu Zakonu, kao i zahtjeve pravednosti koja svoju puninu nalazi u ljubavi (usp. Rim 13,10).²²³

²²¹ Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, str. 268.

²²² Usp. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj i moralni razvitak mladeži*, Hrvatski pokret za život i obitelj, Zagreb, 1991., str. 71.

²²³ Usp. BENEDIKT XVI., *Misli o obitelji*, Verbum, Split, 2011. str.112.

„Sv. Ivan Pavao II. upozoravao je kako je danas glavna prijetnja, s kojom smo svi suočeni, smanjenje ljudske dimenzije, a papa Benedikt XVI. upozorava na podvojenost kršćanskog odgoja mladih kada kaže da se naglašava i odgaja emotivnost i ono što je specifično ljudsko, ali se ne odgaja za izbor vjere u Isusa Krista.“²²⁴ Osim što moraju roditelji sami biti upoznati sa Božjom riječju trebaju i sami živjeti po njoj, jer u suprotnom ne mogu biti istinski uvjerljivi u odgajanju. Bog nam nije dao Bibliju samo kao priručnik za odgajanje drugih, već roditelji trebaju sami živjeti u skladu s njom, u protivnom njihova riječ nema snagu. Zbog toga mnoga djeca ne slušaju niti poštuju svoje roditelje, te upadaju u razna rizična ponašanja. Biblijski zahtjev je biti uzor ostalima, a ne opcija. Roditelji su djeci, bez obzira na njihovu dob, primarni uzor kršćansko moralnog življenja.²²⁵ Stoga da bi izbjegli razvoj rizičnih ponašanja djece, najvažnije je da roditelji znaju kako im je autoritet za odgajanje djece dan od Boga i da trebaju djelovati sukladno tome. Cilj odgoja treba biti poučavanje u Riječi radi izgradnje boljeg karaktera djece. Moralni je odgoj jedno oblikuje slobodu, istovremeno izgrađuje i oblikuje krepost, te na taj način izbjegava da čovjek postane rob nesocijalnih ponašanja.²²⁶ U moralnom je odgoju bitno razvijati navike. U ranom djetinjstvu veliku važnost imaju pozitivne navike su jer na njima se mogu dalje izgrađivati ispravne vrijednosti i zdravi odnosi. Temeljni moralni stav gradi se na ponavljanju određenih stavova i jačanju volje. Zbog toga bez svjesnog, slobodnog i voljnog ponavljanja određenih dobrih temeljnih stavova ne može se u odgoju stići do željenog cilja.²²⁷

Jedan od temeljnih problema odgoja djece i mladih općenito, a osobito na području vjerskoga odgoja, nalazimo u postojanju raskoraka između riječi roditelja i njegova životnog primjera. „Zbog toga je nužno osnaživati roditelje na njihovom vjerskom putu te im sadržajno i vremenski izići ususret.“²²⁸ Roditelji djecu trebaju uputiti prema putu pravednosti, a ne omalovažiti ih.²²⁹ Pomagati im u donošenju važnih odluka, postavljanju ciljeva, izgrađivanju karaktera, usvajanju moralnih vrijednosti, u marljivom radu i služenju Bogu i ljudima, nadajući

²²⁴Usp. GARMAZ, Jadranka - VOLENIK, Antun, Pastoralni i odgojno – katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice Amoris laetitia, u: *Obnovljeni život*, 72 (2017)., br. 1. str. 99.

²²⁵ Usp. JAMBREK, Ljubinka, Odgoj djece u evanđeoskom obiteljskom ozračju: Biblijska načela primjenjena u obitelji, str. 258.

²²⁶ Usp. *Isto*, str. 99.

²²⁷ GARMAZ, Jadranka - VOLENIK, Antun, Pastoralni i odgojno – katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice Amoris laetitia, str. 99.

²²⁸ GARMAZ, Jadranka, Kako osnažiti obitelj?, u: *Služba Božja*, 58 (2018)., br. 3., str. 376.

²²⁹ Usp. *Isto.*, str. 376.

se da će na taj način izbjeći usvajanje i razvijanje rizičnih ponašanja djece.²³⁰ „Odgoj bi se trebao odvijati na način da se djetetu omogući da otkrije značenja određenih vrijednosti, temelja i pravila umjesto da mu ih se prisilno nametnu kao neodbacive istine. To je pravi izazov za današnje obitelji, koje moraju pronaći načina da njeguju kulturu dijaloga i pokreću procese rasta u slobodi svoje djece.“²³¹

²³⁰ Usp. JAMBREK, Ljubinka, *Odgoj djece u evanđeoskom obiteljskom ozračju: Biblijska načela primjenjena u obitelji*, str. 259.

²³¹ GARMAZ, Jadranka - VOLENIK, Antun, *Pastoralni i odgojno – katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice Amoris laetitia*, str. 98.

ZAKLJUČAK

Na kraju rada možemo reći da sve naglašeniji mentalitet i potrošački svijet opterećuju kulture, a brak i obitelj postaju nepoželjna institucija, u takvoj situaciji ugrožava se egzistencija obitelji i braka kao temeljne jezgre ljudskoga društva. Osim toga, obitelj je danas u postmoderni na različite načine ugrožena i na razini odgoja vlastite djece. Uvijek je veliki izazov bio biti dobar roditelj, jer odgojiti zdravo i uspješno dijete nije jednostavno. Odgoj djeteta kao usađeno načelo u ljudskoj svijeti, treba početi u obitelji od najranijih dana njegova djetinjstva kako bi se izbjegao nepotreban rizik. Da bi roditelji ispravno odgojili dijete moraju znati pravilno usmjeriti svoje odnose. Ti odnosi postaju prvo socijalno djetetovo učenje, koje se temelji na oponašanju. Temelj je odgovornog roditeljstva je i svijest o važnoj ulozi uzora. Nažalost, okruženja u obitelji u kojima djeca odrastaju nisu uvijek puna podrške. „Sve sretne obitelji su slične, ali svaka nesretna obitelj je nesretna na svoj način. – napisao je Lav Tolstoj u romanu *Ana Karenjina*”.²³² Svakim danom sve više se povećava broj obitelji u kojima vladaju nesređeni obiteljski odnosi, sukobi te brojni drugi oblici nasilničkog ponašanja. Djeca u takvim obiteljima su zanemarena, izložena stresu i nasilju i samim time sklonija usvajanju i manifestiranju različitih oblika rizičnog ponašanja. U takvim obiteljima gdje su narušeni međusobni odnosi nije moguće pravilno odgojiti dijete, jer sami roditelji nisu pravilno odgojeni za vlastiti brak. Nažalost, roditelji često postaju negativan model svojoj djeci s kojim se ona identificiraju. Stoga bi se roditelji trebali iz ljubavi prema djeci suzdržavati od ponašanja koja ugrožavaju stabilnost braka kako bi se mogli zajednički nositi sa svim izazovima koji dolaze kroz razvoj i odrastanje njihova djeteta. Mnogi roditelji želeći djetetu pružiti sve nesvjesno štete razvoju djeteta. Ljubav koja nema granica bez postavljanja zahtjeva vodi dijete u anarhiju, samovolju, nekritičnost, što dalje vodi lakšem usvajanju i razvoju rizičnih ponašanja. S druge strane autoritarni odgoj koči dijete, koje vrlo brzo nauči ne izražavati svoje "ja", i dijete radi samo ono što se od njega očekuje i želi. Takav odgoj u djeteta razvija licemjerje i dvoličnost. Jedan od čestih odgojnih problema u obitelji razvija se zbog nastojanja roditelja da uspostave kontrolu upravljanja nad životima svoje djece, ne razmišljajući o tome koja je djetetova želja. Jedan od važnijih zaštitnih faktora u sprječavanju neželjenih ponašanja djece je otvorena i kvalitetna komunikacija između roditelja i djeteta, koja se razvija usporedno s djetetovim odrastanjem. Od roditelja to zahtijeva da pokažu umijeće odgajanja, strpljivost, upornost i dosljednost. Prižiti mogućnost djetetu da na slobodan način u obitelji iskazuje svoje misli i volju na način primjeren

²³² Usp. JOVANOVIĆ, Mladen, Značaj kršćanske obitelji u suvremenom društvu, u: *Kairos, Evandeoski teološki časopis*, 3 (2009), br. 2, str. 302.

obiteljskoj situaciji, istovremeno ga činimo sposobnim da razborito izabere i onda kada mu se ponude druga životna iskustva, pa i droga, alkoholizam ili neko od rizičnih ponašanja.

Papa Franjo u apostolskoj pobudnici *Amoris laetitia* koja se dotiče široke problematike o obitelji od biblijskoga utemeljenja, do sadašnje situacije u kršćanskim obiteljima, pristupa neredovitim situacijama, posebno naglašava da raznoliku i oprečnu stvarnost života postmoderne obitelji možemo shvatiti jedino u svjetlu evanđelja, a cjelokupno pastoralno djelovanje usmjeriti na čovjeka ako probudimo uspavanu Crkvu i današnjega vjernika. On smatra da zbog svijeta i mentaliteta koji sve više bježi od institucije braka i obitelji u Crkvi je potrebno probuditi i osvježiti interes za ozbiljnu pripremu mladih na ženidbu i za njihovu pratnju i podršku u prvim godinama bračnoga života, posebice u kriznim situacijama, kako bi roditelji mogli i znali stvoriti evanđeosko ozračje u obitelji za odgoj djece.²³³ Istraživanja su pokazala „da kvalitetnije življenje vlastite religioznosti ili poosobljenje kršćanske vjere bitno utječe na pristajanje uz tradicionalne vrijednosti, odnosno na ozbiljnije shvaćanje braka i stabilnost suvremenoga braka, na broj željene djece u obitelji i na kvalitetu njihova odgoja, na poštovanje začetoga života, na poboljšanje kvalitete obiteljskoga života i potpuno odbacivanje nasilja u obitelji.“²³⁴

Na kraju možemo reći da će obitelj biti vrlo djelotvoran odgojni faktor i zaštitni čimbenik u razvoju poremećaja ponašanja, ako je moralno zdrava, ako su odnosi u njoj u suglasju s moralnim načelima i normama, ako su roditelji na razini svojih pedagoških funkcija, ako se članovi obitelji, prije svega otac i majka međusobno poštuju i vole, ako poznaju smisao odgoja i zajednički teže njegovu ostvarivanju. Za svoje dijete roditelj treba biti raspoloživ, to znači da treba znati potisnuti sve misli i projekte koje ima i stvoriti vrijeme za svoju djecu. Mora naći vremena zagledati se u oči svoje djece i biti kanal Božje ljubavi svome djetetu. Osim toga, mora znati da je Bog stvorio svakoga kao jedinstvenu osobu i kao takvu treba ju i prihvaćati i uvijek činiti i odlučivati ono što je za njih najbolje. „Roditeljstvo je poziv na formiranje djece vlastitim primjerom kako bi mogli jednog dana, pred Bogom i svijetom biti odgovorni ljudi. Roditelji su pozvani stvoriti plodno tlo kako bi Bog ušao u dječji duh, istina u njihov um, zdravlje u njihovo tijelo, vještina u ruke, ljepota i stvaralaštvo u njihova srca, krepost u njihovu volju i svetost u njihovu dušu.“²³⁵

²³³ Usp. ŠOTA, Stanislav, Pastoralno djelovanje s rastavljenima i civilno vjenčanima prema pobudnici *Amoris laetitia*, str. 299.

²³⁴ Džinić, Ivo - Pero Aračić - Biljana Hlavaček (urr.), *Kršćanski identitet i obitelj*, Biblioteka *Diacovensia*, 19 (2011), br. 21., str. 314.-316.

²³⁵ BOGOVIĆ, Natalija, Molitva u obitelji, str. 19.

BIBLIOGRAFIJA

I. Izvori:

- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija: Crkva u suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1968.
- HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam katoličke Crkve*, Verbum, Crkva u svijetu, Split, 2008.
- IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981.
- *Jeruzalemska Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011.
- KONGREGACIJA ZA KLER, *Opći direktorij za katehezu*, Kršćanska sadašnjost – Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 2000.
- Papa FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi.*, *Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016.
- Papa FRANJO, *Evangelii gaudium - Radost evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama i svim vjernicima laicima o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013.

II. Literatura:

-
- BAŠIĆ Josipa - JANKOVIĆ Josip, *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*, Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju, Zagreb, 2000.
- BENEDIKT XVI., *Misli o obitelji*, Verbum, Split, 2011.

- BILIĆ Vesna - BULJAN FLANDER Gordana - HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom*, Naklada Slap, Zagreb, 2012.
- BRAJŠA- ŽGANEC Andreja, *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*, Naklada Slap, Zagreb, 2003.
- GATTI Gaetano, *Katehetska zadaća obitelji u suvremenoj Crkvi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.
- GUSIĆ Juraj, *Roditelji veliki graditelji*, Vlastita naklada, Zagreb, 2002.
- ISSAC David, *Izgrađivanje karaktera*, Verbum, Split, 2012.
- JUUL Jesper, *Vaše kompetentno dijete*, Naklada Oceanmore, Zagreb, 2017.
- LEBEDINA – MAZONI Marija, *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*, Naklada Slap, Zagreb, 2007.
- LEIST Marlielene, *Prva iskustva o Bogu*, HKD SV. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1986.
- MARTINJAK, Davorka – ODELJAN, Renata, *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delikvencije*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2016.
- MILIŠA Zlatko - ZLOKOVIĆ Jasmina, *Odgoj i manipuliranje u obitelji i medijima*, Markom, Zagreb, 2008.
- PIERLOT Holly, *Tajna uspješnog majčinstva*, Verbum, Split, 2011.
- PONSARD Christine, *Vjera u obitelji*, Verbum, Split, 2016.
- STEVANOVIĆ Marko, *Obiteljska pedagogija*, Tonimir, Varaždinske Toplice, 2000.
- ŠITO ĆORIĆ Šimun, *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Zagreb, 2003. str.156.
- VUKASOVIĆ Ante, *Pedagogija*, Hrvatski katolički zbor „MI“, Zagreb, 1995.
- VUKASOVIĆ Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, Hrvatski katolički zbor „MI“, Zagreb, 2001.
- VUKASOVIĆ Ante, *Obitelj i moralni razvitak mladeži*, Hrvatski pokret za život i obitelj, Zagreb, 1991.
- WEISSGERBER Josip, *Ljubav u obitelji - zadatak i radost*, Obiteljski odjel Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove, Zagreb, 1978.

IV. Članci:

- ARAČIĆ, Pero, *Obiteljski i kršćanski odgoj te drugi sudionici u tom odgoju*, u: *Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, 11 (2017), br.11, str. 111. – 126.

- BOGOVIĆ Natalija, Molitva u obitelji, u: *Riječki teološki časopis*, 39 (2012.), br. 1., str. 63. – 86.
- BRAJŠA-ŽGANEC Andreja - SAKOMAN Slavko - RABOTEG-ŠARIĆ Zora, Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih, u: *Društvena istraživanja*, 11 (2002.), br. 2-3., str. 240. -241.
- BULJAN FLANDER Gordana - ĆORIĆ ŠPOLJAR Renata - ŠTIMAC Domagoj, Smetnje doživljavanja i ponašanja kod roditelja kao rizični faktori zlostavljanja djece u obitelji, u: *Suvremena psihologija*, 12 (2019), br. 1., str. 239. - 263.
- DŽINIĆ Ivo - ARAČIĆ Pero, HLAVAČEK Biljana (urr.), Kršćanski identitet i obitelj, u: *Biblioteka Diacovensia*, 19 (2011.), br. 21., str. 314.-316.
- ĐURAN Antonija – KOPRIVNJAK Diana - MAČEK, Nataša, Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi, u; *Communication Management Review*, 04 (2019), br. 01, str. 270. – 283.
- FERIĆ – ŠELHAN Martina, Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (2008), str. 15. -26.
- FERIĆ Martina – ŽIŽAK Antonija, Komunikacija u obitelji - percepcija djece i mladih, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40 (2004), br. 1, str. 25. - 38.
- FUČEK Ivan, Moralno – religiozni razvoj djeteta, u: *Obnovljeni život; časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 34 (1979), br. 6., str. 504. - 529.
- GARMAZ Jadranka, Elementi proročkog u obiteljskom odgoju vjere, u: *Bogoslovska smotra*, 89 (2019), br. 3., str. 743. – 756.
- GARMAZ Jadranka - TOMAŠEVIĆ Frano, Odgajanje opažanjem: neke specifičnosti odgoja prema Montessori pedagogiji, u *Služba Božja*, 58 (2018), br. 4., str.
- GARMAZ Jadranka, Kako osnažiti obitelj?, u: *Služba Božja*, 58 (2018), br. 3., str. 371. - 376.
- GARMAZ, Jadranka, Odgoj vjere u obitelji prema hrvatskoj teološkoj periodici od 1994. do 2014. godine, u : *Bogoslovska smotra*, 85 (2015), br. 3., str. 841. – 853.
- GARMAZ, Jadranka, VOLENIK, Antun, Pastoralni i odgojno – katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice Amoris laetitia, u: *Obnovljeni život*, 72 (2017), br. 1. str. 93. - 108.
- ITKOVIĆ Zora, Roditelji kao odgojitelji; Uloga obiteljskog odgoja u prevenciji zloupotrebe droga, u: *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 4 (1995), br. 4-5., str. 575.- 586.

- IVANČIĆ Karla - MIJATOVIĆ Jasna - GARMAZ Jadranka, Euharistija i obitelj u svijetlu kateheze, u: *Služba Božja*, 52 (2012), br. 2., str. 210. – 238.
- JAMBREK Ljubinka, Odgoj djece u evanđeoskom obiteljskom ozračju: Biblijska načela primjenjena u obitelji, u: *Kairos*, 3(2009), str. 247. – 262.
- JEĐUD Ivana – NOVAK Tihana, Provođenje slobodnog vremena djece i mladih, u: *Revija za sociologiju*, Vol 38. (2006), br. 1–2., str. 77.– 90.
- JOVANOVIĆ, Mladen, Značaj kršćanske obitelji u suvremenom društvu, u: *Kairos, Evanđeoski teološki časopis*, 3 (2009), br. 2, str. 299.- 304.
- KORAČEVIĆ Karlo, Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra*, 69 (1999), br. 2-3., str. 271. -283.
- KOŠČAK Marjana, Prevencije poremećaja u ponašanju prema don Boscovu modelu, u: *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, 34 (2012), br. 1. str. 64.- 95.
- MAGLICA Toni – DŽAKO Petra, Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolicima, u: *Školski vjesnik: časopis za teorijsku pedagogiju i znanost*, 65 (2016), br.4., str. 559. - 585.
- MANDARIĆ Valentina Blaženka, Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih, u: *Bogoslovska smotra*, 82 (2012), br. 1., str. 131. - 149.
- PARLOV Mladen, Suvremena Obitelj pred izazovima, u : *Služba Božja*, 58 (2018), br. 3., str. 377. - 383.
- RUPČIĆ Ljudevit, Obitelj u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra*, 42 (1972), br.1., str. 6. - 16.
- SAKOMAN Slavko, Uloga obitelji u razvoju ovisničkih ponašanja, u: *Medicus*, 18 (2009), br. 2. , str.193. – 204.
- SOKIĆ Katarina, Biološki i psihosocijalni čimbenici razvoja psihopatije, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, 26 (2018), br. 1., str. 100. — 118.
- TOMAŠEVIĆ Luka, Crkveni dokumenti o evangelizacijskog ulozi obitelji, u: *Crkva u svijetu*, 36 (2001), br.4, str. 438. – 452.
- Usp. ŠOTA, Stanislav, Pastoralno djelovanje s rastavljenima i civilno vjenčanima prema pobudnici Amoris laetitia, u: *Biblioteka Diacovensia*, 25 (2017), br. 2., str. 285-30.
- VRANJEŠ, Nikola, Elementi, etape i perspektive pastorala braka i obitelji prema apostolskog pobudnici Amoris laetitia, u: *Diacovensia*, 25 (2017), br.2., str. 267. -284.

- ŽIVČIĆ-BEĆIREVIĆ Ivanka - SMOJVER-AŽIĆ Sanja, Problemi u ponašanju predškolske djece prema procjeni roditelja i odgojitelja, u: *Psihologijske teme*, 12 (2003), br.1., str. 63. - 76.

-

V. Internet:

- Glas koncila, *Mladi znaju da je obitelj na prvom mjestu*, u: <https://www.glas-koncila.hr/mladi-znaju-da-je-obitelj-na-prvom-mjestu/> (viđeno, 15.12.2019).
- RUNJE Domagoj, *Biblijsko shvaćanje braka i obitelji*, u: https://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1350&Itemid=40 (viđeno, 5.2. 2020).
- LAUDATO, *Cjelokupni dokument sinode – Relation Synodi*, u: <http://laudato.hr/Novosti/Vatikan/Donosimo-cjelokupni-dokument-sinode-Relation-synodi.aspx#sec7> (viđeno, 4.2.2020).
- Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba, u: <https://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/25-pitanja-i-odgovora/>, (viđeno 15.12.2019).